

Zdzisław KOCZARSKI
<https://orcid.org/0000-0003-4977-6160>
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

W sporze o Długosza argument nowy: przejątki z Petrarki w *Rocznikach* Jana Długosza*

Zarys treści: Artykuł przedstawia kwestię lektury i wykorzystania dzieł Francesca Petrarki w *Rocznikach* Jana Długosza. Badanie zostało oparte na komputerowej analizie porównawczej i metodach filologicznych. Omówione zostały rękopisy czytane przez Długosza oraz sposób pozyskiwania przez niego przejątków tekstowych i wplatania ich do kroniki. Przedstawiono również argumenty na poparcie hipotezy o istnieniu kartoteki kronikarza i wyjaśniające metodę jego pracy ze źródłami.

Abstract: This article shows how Polish chronicler Jan Długosz used the works of Petrarch. The examination is based on computer-assisted comparative analysis as well as on philological methods. The article describes the manuscripts containing Petrarch's works which Długosz had at his disposal, and tries to respond a question when the chronicler (in what periods of his life) got with them in touch. It also analyses Długosz' methods of drawing textual excerpts he inserted into his chronicle. Besides, the arguments supporting hypothesis about the existence of chronicler's special catalogue, in which he might have collected the extracts from various sources, are considered. Finally, his method of the use of sources is characterised in more detail.

Słowa kluczowe: Jan Długosz, *Roczniki*, Francesco Petrarca, przejątek tekstowy, badania korpusowe

Keywords: Jan Długosz, *Annals*, Francesco Petrarca, textual excerpt, corpus studies

I. Wstęp

Szczegółowe badania nad źródłami oraz inspiracjami literackimi *Roczników* Jana Długosza, podejmowane z sukcesami już w wieku XIX¹, osiągnęły szczyt zainteresowania historyków i filologów w połowie kolejnego stulecia. Klasyczne już prace Tadeusza Sinki, Jerzego Schnaydera i Władysława Madydy na temat wzorców antycznych wykorzystywanych w kronice ukazały ogromną erudycję i dobre wykształcenie historyka², natomiast rozprawy Anny Rogalanki i Ignacego Zarębskiego poświęcone oczy-

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego – Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2018–2022, nr projektu 0444/NPRH5/H30/84/2017 (Długosz 2.0. Elektroniczny korpus i narzędzia analizy języka Jana Długosza). Zasadnicze tezy niniejszej pracy przedstawiam w artykule *The Early Knowledge of Petrarch's Works in Medieval Poland. The Case of Jan Długosz*, w: *VI Ciclo di Studi Medievali. Atti del Convegno*, red. R. Dolce, S. Martini, R. Del Monte, Firenze 2020, s. 392–398.

¹ A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887; M. Bobrzyński, S. Smolka, *Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Kraków 1893.

² T. Sinko, *De Dugosii praefatione „Historiae Polonorum”*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, red. H. Barycz, J. Hulewicz, Warszawa 1949, s. 105–145; J. Schnayder, *Salustiuszowe echa w „Historii Polski” Długosza*, „Eos”, 46, 1952, nr 2, s. 141–160; W. Madyda, *Wzory klasyczne w „Historii Polski” Długosza*, „Eos”, 49, 1957/1958, nr 2, s. 177–201.

taniu Długosza we współczesnych mu autorach włoskich³ udowodniły jego związki z literaturą wczesnego humanizmu. Badania te umożliwiły następnemu pokoleniu badaczy podsumowanie stanu wiedzy o pisarstwie Jana Długosza⁴. Początek XXI w. jednak, jak słusznie zauważono w roku Jana Długosza, przynosi konieczność „pogłębienia badań źródłoznawczych dotyczących źródeł wiedzy dziejopisa”⁵.

Spełnieniu tego postulatu może posłużyć projekt „Długosz 2.0”, którego głównym celem jest zastosowanie w pracy z dziełami Długosza nowoczesnych metod językoznawczych: badań korpusowych i stylometrycznych oraz analizy składniowo-semantycznej *Roczników*⁶. Dzięki takim środkom możliwe będzie nie tylko pogłębienie dotychczas przeprowadzonych badań nad literackimi inspiracjami Długosza, ale także dostarczenie nowych świadectw i obserwacji źródłoznawczych. W niniejszym artykule, przygotowanym w trakcie prac przy projekcie „Długosz 2.0”, wspomniany temat został podjęty z intencją ukazania rzeczywistej skali występowania w *Rocznikach* przejętków tekstowych z dzieł wybitnego włoskiego przedstawiciela wczesnego humanizmu – Francesca Petrarcki.

1. Stan badań

Zagadnienie obecności przejętków tekstowych lub ideowych Petrarcki w *Rocznikach* było poruszane kilkakrotnie, ale raczej dość pobieżnie. Poszczególne pomysły badaczy lub ich obserwacje nie spowodowały pogłębionej analizy lub kontynuacji podjętych wątków, przez co niezwykle istotna dla badań nad warsztatem twórczym Długosza lektura humanistyczna nadal pozostaje właściwie nieprzebadana.

Na ideowe podobieństwa przedmowy *Roczników* z dziełem Petrarcki *De viris illustribus* jako pierwszy zwrócił uwagę T. Sinko⁷. Dzieło to zostało podane przez badacza tylko jako przykład recepcji humanizmu w Polsce, jednak samo umieszczenie nazwisk tych dwóch autorów obok siebie dało asumpt do sprawdzenia tego tropu, zwłaszcza że utwory Petrarcki były w późnośredniowiecznej Polsce popularne. Dowiodła tego Nice Contieri w rozprawie o losach recepcji włoskiego poety w Polsce XIV i XV w., w której nazwisko Długosza jako czytelnika tekstów Petrarcki jednak się nie pojawia⁸. Konieczność pogłębienia badań N. Contieri postulował I. Zarębski⁹, który wcześniej przeanalizował dzieła polskiego historyka pod względem śladów lektury włoskich humanistów takich jak Boccaccio czy Poggio Bracciolini. Nie znalazł jednak u niego nawiązań do Petrarcki¹⁰.

³ A. Rogalanka, *Przedmowa Długosza do „Dziejów Polski”*, Roczn. Hist., 19, 1950, s. 68–98. Spośród licznych prac I. Zarębskiego dotyczących humanistycznych zainteresowań Długosza należy tutaj wymienić: tenże, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce: Grzegorz z Sanoka – Boccaccio – Długosz*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 2, 1957, s. 5–52; tenże, *Długosz a Poggio Bracciolini (w sporze o Długosza argument)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Historia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie”, 14, 1962, s. 29–44; tenże, *Humanistyczna lektura Długosza: Antonio Panormita Beccadelli (w sporze o Długosza argument nowy)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 17, 1965, s. 5–21. Badania I. Zarębskiego nad *De praeclaris mulieribus* pogłębił niedawno swoimi obserwacjami W. Olszaniec; tenże, *Jan Długosz lettore del „De mulieribus claris”*, w: *Boccaccio e la nuova ars narrandi*, red. W. Olszaniec, P. Salwa, Warszawa 2015, s. 137–149.

⁴ Zob. M. Plezia, *Pisarstwo Jana Długosza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 702, Prace Historyczne, nr 76, 1985, s. 19–30; T. Ulewicz, *Historycznoliterackie zaplecze listu dedykacyjnego Długosza do Zbigniewa Oleśnickiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 702, Prace Historyczne, nr 76, 1985, s. 33–42; U. Borkowska, *Historiograficzne poglądy Jana Długosza*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2: *Referaty i komunikaty wygłoszone na międzynarodowej sesji w Krakowie w dniach 23 i 24 października 1980 r.*, red. S. Gawęda, Warszawa–Kraków 1985, s. 19–71.

⁵ H. Rajfura, *Nowe badania nad życiem i twórczością Jana Długosza. Osiągnięcia i potrzeby*, St. Żródł., 56, 2018, s. 193–199. Artykuł ten jest wartościowym podsumowaniem wydarzeń i dyskusji z roku Jana Długosza.

⁶ Szczegółowe informacje o projekcie oraz aktualnym stanie prac są dostępne na stronie: <<http://scriptores.pl/dlugosz/>> [dostęp: 25.09.2020].

⁷ T. Sinko, *De Dugosii praefatione*, s. 112 n.

⁸ N. Contieri, *La fortuna del Petrarca in Polonia nei secoli XIV e XV*, „Annali dell’Istituto Universitario Orientale. Sezione Slava”, 4, 1961, s. 139–166.

⁹ I. Zarębski, *Iter Italicum – włoska droga wczesnego humanizmu w Polsce*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Historia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie”, 26, 1967, s. 78 n.

¹⁰ Warto jednak zauważyć, że I. Zarębski trafił na trop inkunabułu z *De viris illustribus* Petrarcki, który Długosz miał nabyć w 1473 r., lecz więcej o nim nie wiadomo; zob. I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia*, s. 43, przyp. 59. Wydaje

Pierwsze dokładniejsze obserwacje na ten temat poczyniła Maria Kowalczyk, która odnalazła marginalia Długosza w rękopisie BJ 444 z *Rerum familiarium libri* Petrarki¹¹. W dalszych badaniach zwróciła również uwagę na możliwe wyzyskanie fraz z jego listów przez Długosza w dokumentach kancelaryjnych w czasie, gdy pełnił on funkcję notariusza Zbigniewa Oleśnickiego¹². Jej obserwacje jednak, chociaż cenne, dotknęły zagadnienia wykorzystania dzieł włoskiego humanisty jedynie powierzchownie i nie znalazły kontynuacji w pracach kolejnych badaczy przez czterdzieści prawie lat. Wróciła do nich dopiero Hanna Rajfura w rozprawach o pomniejszych dziełach Jana Długosza. Wyróżniła ona dosłowny przejątek z listów Petrarki w przedmowie do *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* oraz wskazała na stylistyczne inspiracje historyka twórczością włoskiego autora, o czym świadczyć może glosa w rękopisie BJ 444 i jej odbicie w *Żywocie św. Stanisława*¹³.

Jak wynika z powyższych rozważań, zagadnienie przejętków tekstowych i ideowych z dzieł Petrarki zostało zauważone, lecz nie doczekało się pogłębionej analizy i refleksji. Dobre podsumowanie stanu badań może więc tutaj stanowić nader ogólna uwaga Poli Pauby zawarta w artykule poświęconym obecności różnych poetów i pisarzy w *Rocznikach* Jana Długosza: „Z utworami Petrarki dziejopis bez wątpienia się zetknął”¹⁴.

2. Cel badań

Niniejszy artykuł ma stanowić uzupełnienie obserwacji M. Kowalczyk i H. Rajfury o nowy materiał dowodowy w sprawie lektury dzieł Petrarki i zaznaczyć wagę tego zagadnienia dla kwestii humanistycznych elementów w twórczości Jana Długosza. Moim głównym celem jest poszerzenie obserwacji poprzednich badaczy o nowe, dosłowne przejątki tekstowe oraz przedstawienie marginaliów Długosza znalezionych w rękopisach Petrarki ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej¹⁵. Wnioski wyciągnięte na podstawie tych obserwacji mają przyczynić się do lepszego poznania stylu historyka i charakteru jego twórczości oraz posłużyć jako kolejny dowód w sprawie jego humanistycznych zainteresowań. Mają również poszerzyć naszą wiedzę na temat tego, w jaki sposób powstawały *Roczniki* (przede wszystkim zachowany tzw. autograf) oraz jak wyglądała praca Długosza ze źródłami. Badania zostały wykonane za pomocą komputerowej analizy porównawczej oraz metod filologicznych, wykorzystywane są jednak w nich także obserwacje o charakterze kodykologicznym i paleograficznym.

II. Opis metodologiczny przeprowadzonych badań

Na początku tekst *Roczników* został automatycznie oczyszczony ze znaków interpunkcyjnych, a jego grafia uproszczona i ujednolicono ($TI^{+samogl.} \rightarrow CI^{+samogl.}$; $AE/OE \rightarrow E$; $Y \rightarrow I$; $K \rightarrow C$)¹⁶. Następnie

---

się, że kronikarz musiał mieć do niego dostęp znacznie wcześniej, ponieważ pojedyncze przejątki z *De viris illustribus* pojawiają się już w pierwszej redakcji tzw. autografu (zob. rozdz. IV).

¹¹ M. Kowalczyk, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza z marginaliami Jana Długosza*, „Eos”, 58, 1969/1970, nr 2, s. 221.

¹² Taż, *Z badań nad życiem i biblioteką Mikołaja Kozłowskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 22, 1972, s. 21.

¹³ H. Rajfura, *Jana Długosza list dedykacyjny do „Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich”*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 62, 2018, s. 127, przyp. 64; taż, *Warsztat pisarski Jana Długosza w świetle „Żywotu św. Stanisława”*, St. Źródł., 56, 2018, s. 54, przyp. 159.

¹⁴ P. Pauba, *Poeci i pisarze w „Rocznikach, czyli kronikach sławnego Królestwa Polskiego” Jana Długosza. Rekonesans*, w: „*E fructu arbor cognoscitur*”... *W sześćsetną rocznicę urodzin Jana Długosza*, red. K. Krawiec-Złotkowska, T. Ceynowa, Słupsk–Koszalin 2019, s. 162.

¹⁵ Wybór miejsca poszukiwań wynikał z obszerności zbiorów średniowiecznych BJ oraz z prac M. Kowalczyk, które dotyczyły właśnie tego księgozbioru. Należy mieć na uwadze, że badaniu podlegały te rękopisy, które na pewno zawierają dzieła Petrarki. Wśród kodeksów BJ wciąż jednak może być bardzo dużo ekscerptów lub pojedynczych utworów włoskiego humanisty, które czekają na odkrycie (zob. niżej, przyp. 55).

¹⁶ Uwzględniam oczywiście fakt, że grafia nowego wydania *Roczników*, na którym bazuje analiza (*Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. I–XII, Varsaviae–Cracoviae 1964–2005), zachowuje w znacznej mierze oryginalną

został podzielony na tzw. n-gramy, czyli sekwencje n wyrazów, gdzie n należy do zbioru liczb od 2 do 10 ($n \in \{2:10\}$). W wyniku tych działań otrzymano przedstawiony poniżej dla przykładu materiał:

Zdanie wyjściowe: „Reverendissimo in Christo patri, domino Sbigneo de Oleschnicza [...]”:

gdy $n=2$: *reverendissimo in – in christo – christo patri* itd. – otrzymano dwuwyzrazowe sekwencje, czyli 2-gramy,

gdy $n=3$: *reverendissimo in christo – in christo patri – christo patri domino* itd. – otrzymano trzywyzrazowe sekwencje, czyli 3-gramy,

gdy $n=4$: *reverendissimo in christo patri – in christo patri domino – christo patri domino sbigneo* itd. – otrzymano czterowyzrazowe sekwencje, czyli 4-gramy, itd.

W taki sam sposób przetworzono korpus wszystkich łacińskich tekstów Petrarki dostępnych w cyfrowych repozytoriach łacińskojęzycznej literatury włoskiej¹⁷. Znalazły się w nim następujące dzieła¹⁸: *Africa*, *Arringhe*, *Bucolicum carmen*, *Carmina varia*, *Collatio coram Johanne rege*, *Collatio inter Scipionem, Alexandrum, Hannibalem*, *Collatio laureationis*, *De gestis Caesaris*, *De insigni oboedientia et fide uxoris* (s. *Historia Griseldis*), *De otio religioso*, *De remediis utriusque fortunae*, *De sui ipsius et multorum ignorantia*, *De viris illustribus*, *De vita solitaria*, *Epistolae extravagantes*, *Epistolae familiares* (s. *Rerum familiarium libri*), *Epistolae metricae*, *Epistolae seniles*¹⁹, *Epistolae sine nomine*, *Invectiva contra quendam magni status hominem*, *Invectiva contra cuiusdam anonimi Galli calumniam* (s. *Contra eum qui maledixit Italiam*), *Invectiva contra medicum quendam*, *Itinerarium ad sepulcrum Domini*, *Orationes*, *Posteritati*, *Psalmi poenitentiales* (s. *Psalmi mei septem*), *Rerum memorandarum libri*, *Secretum*, *Testamentum*.

Następnie n-gramy z *Roczników* zostały automatycznie porównane z odpowiadającymi im n-gramami z poszczególnych dzieł Petrarki, a zatem: 2-gramy z *Roczników* z 2-gramami z *Africa*, potem z 2-gramami z *Arringhe* itd., następnie 3-gramy z *Roczników* z 3-gramami z *Africa*, potem z 3-gramami z *Arringhe* itd. Wyniki tego procesu, czyli sekwencje powtarzające się w obu porównywanych w danym momencie tekstach, zostały zapisane w osobnych plikach w formacie CSV. N-gramy w nich zebrane posłużyły za materiał badawczy. Chciałbym zaznaczyć, że zastosowany program, którego jestem autorem, dokonywał wyboru sekwencji na wyrazach w konkretnej formie fleksyjnej, a nie leksemach²⁰, bo tylko wówczas poszukiwanie **dosłownych** przejętków z dzieł Petrarki w *Rocznikach* Jana Długosza, co było moim celem, miało szanse powodzenia.

Inspiracją dla mojego programu był projekt *Tesserae* (narzędzie do analizy porównawczej intertekstualnych nawiązań w tekstach starożytnych), który działa na korpusie zlematyzowanym (tj. bazującym na leksemach). Tak przygotowany materiał źródłowy poprawia dokładność badania, ale jego stworzenie jest znacznie bardziej czaso- i kosztochłonne, ponadto w pewnym stopniu ogranicza możliwość swobodnego modyfikowania lub rozszerzania korpusu²¹.

pisownię średniowieczną. Uproszczenie grafii tekstu kroniki ma na celu usunięcie ewentualnych pozostałych różnic w zapisie, które mogłyby zmniejszyć precyzję analizy komputerowej.

¹⁷ Pełny korpus jest dostępny pod adresem: <<http://www.interbooks.eu/poesia/trecento/francescopetrarca.html>>. Większość dzieł jest również dostępna w Corpus Corporum: <http://www.mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?table=Francesco_Petrarca_cps6> oraz w Letteratura Italiana: <<http://petrarca.letteraturaoperaomnia.org/>>, gdzie można znaleźć *De insigni oboedientia et fide uxoris* jako osobne dziełko [dostęp do ww. stron: 20.09.2019].

¹⁸ Więcej na temat twórczości Petrarki zob. *Petrarch. A Critical Guide to Complete Works*, red. V. Kirkham, A. Maggi, Chicago 2009, s. 1–30.

¹⁹ Dostępna wersja elektroniczna tego dzieła jest niepełna, moim zdaniem jednak nie miało to większego wpływu na badania – analiza wykonana na posiadanym materiale (15 z 18 ksiąg) nie wykazała żadnych właściwych dla poszukiwań wspólnych sekwencji.

²⁰ Pod pojęciem „leksem” rozumiem formę słownikową, pod pojęciem „wyraz” – formę gramatyczną. Dla przykładu: pochodzącymi od leksemu „historia” wyrazami są „historia”, „historiae”, „historiam” itp.; zob. H. Wolanin, *Gramatyka opisowa klasycznej łaciny w ujęciu strukturalnym*, Kraków 2012, s. 100–103.

²¹ Program wykorzystany w moim opracowaniu jest mniej dokładny, ponieważ działa na korpusach niezlematyzowanych, ale pozwala na porównanie tekstu *Roczników* (lub każdego innego tekstu) z dowolną liczbą innych tekstów i automatyczne wyszczególnienie wszystkich dosłownych przejętków. Program jest w trakcie rozwoju – docelowo może stać się jednym z narzędzi udostępnionych w ramach projektu „Długosz 2.0”. Wszystkie prace przeprowadzono w języku R z użyciem

Dla potrzeb badań, w zależności od długości n-gramów wyodrębnionych w komputerowej analizie porównawczej poszczególnych par dzieł i stopnia prawdopodobieństwa związków treściowych pomiędzy nimi, dokonano podziału na trzy kategorie n-gramów:

- n-gramy dłuższe – 8-, 9-, 10-gramy, których wzajemny związek treściowy można uznać za niemal pewny,
- n-gramy średnie – 5-, 6-, 7-gramy, których wzajemny związek treściowy można uznać za wysoce lub umiarkowanie prawdopodobny,
- n-gramy krótsze – 2-, 3-, 4-gramy, których wzajemny związek treściowy można uznać za umiarkowanie lub mało prawdopodobny.

Stopień prawdopodobieństwa pochodzenia n-gramu z korpusu porównawczego w *Rocznikach* jest zależny przede wszystkim od kryterium oryginalności frazy, które przedstawiono w dalszej części tego rozdziału. W przypadku występowania dwóch lub więcej n-gramów krótszych lub średnich w ich najbliższym otoczeniu (tj. w obrębie jednego zdania lub akapitu) cała grupa była uznawana odpowiednio za n-gram średni lub dłuższy (poz. 29, 43, 46, 52, 54, 58, 59, 65, 70, 71, 74, 78–82²²). Warto również zauważyć, że w pojedynczych wypadkach n-gramy zostały uznane za należące do wyższej kategorii także wtedy, gdy w ich najbliższym otoczeniu pojawiły się wyrazy synonimiczne lub zastępcze w stosunku do wyrazów z passusu oryginalnego (poz. 12, 18, 23, 24, 30, 39, 51, 59, 65, 68, 73). W dalszej części artykułu wyżej wymienione przykłady będziemy dla uproszczenia analizować w zmienionych wedle podanych założeń kategoriach.

Zapisane przez komputer wspólne sekwencje wyrazowe zostały poddane szczegółowej, ręcznej analizie filologicznej, mającej na podstawie kilku kryteriów zmniejszyć ryzyko błędnej kwalifikacji n-gramów. Czynnikiem generującym takie ryzyko były: wysoka częstotliwość występowania 2-, 3-, 4-gramów stanowiących powszechne w łacinie każdej epoki grupy syntaktyczne, występowanie danych sekwencji wyrazowych u wcześniejszych autorów (przede wszystkim u Liwiusza²³) oraz powtarzalność cytatów biblijnych i wyrażen o charakterze formularzowym (liturgicznych lub prawniczych). W związku z tym szczegółowa analiza została poprowadzona według następujących kryteriów – dany n-gram **nie** był brany pod uwagę, jeżeli:

- występował w Wulgacie (np. *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* – J 1,9; zob. *Ann.* XIIc 446),
- występował u autorów klasycznych (np. *in prelio et in fuga* – Liwiusz, *Ab Urbe condita*, XXVII 27, 9; zob. *Ann.* XIIb 256),
- stanowił formułę prawniczą (np. *nec per se nec per [alios]*, zob. *Ann.* XIIc 49),
- stanowił formułę liturgiczną (np. *Patri et Filio et Spiritui Sancto*, zob. *Ann.* XIIc 447),
- stanowił powszechnie występującą grupę syntaktyczną w łacinie (m.in. wyrażenie przyimkowe [np. *ad memoriam*], grupę nominalną z przydawką zaimkową [np. *studiorum meorum*], grupę werbalną [np. *cum ita sint*] itp.²⁴).

dodatkowych pakietów *stylo* (zestaw narzędzi do analizy stylometrycznej; zob. M. Eder, J. Rybicki, M. Kestemont, *Stylo-metry with R: a Package for Computational Text Analysis*, „The R Journal”, 8, 2016, nr 1, s. 107–121, oraz repozytorium pakietu *stylo*: <<https://github.com/computationalstylistics/stylo>>) i *magrittr* (zestaw narzędzi do poprawiania spójności kodu źródłowego, zob. repozytorium pakietu *magrittr*: <<https://github.com/tidyverse/magrittr>>). Więcej o projekcie *Tesserae* zob. <<https://tesserae.caset.buffalo.edu/about.php>> oraz N. Coffee i in., *The Tesserae Project. Intertextual Analysis of Latin Poetry*, „Literary and Linguistic Computing”, 28, 2013, nr 2, s. 221–228 [dostęp do ww. stron: 30.03.2020].

²² W niniejszym artykule zastosowano system odsyłania do tabeli wyników z ponumerowanymi pozycjami zamieszczonymi w aneksie.

²³ Petrarca był miłośnikiem prozy Liwiusza – dość wspomnieć jego słowa z listu adresowanego do starożytnego historyka: „Optarem, si ex alto datum esset, vel me in tuam vel te in nostram etatem incidisse, ut vel etas ipsa vel ego per te melior fierem et visitorum unus ex numero tuorum, profecto non Romam modo te videndi gratia, sed Indiam ex Galliis aut Hispania petiturus”; *Epistolae familiares* XXIV 8, 1. Do samego Petrarcki należał również jeden z rękopisów *Ab Urbe condita* (rkps BJ 522), z którego korzystał Jan Długosz; zob. *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 3, red. M. Kowalczyk i in., Wratislaviae 1984, s. 250.

²⁴ W kwestii szczegółowego rozumienia grup syntaktycznych zob. M. Kaczmarkowski, *Nominalne grupy syntaktyczne łaciny okresu klasycznego*, Lublin 1985, s. 92 n.

Testem powszechności występowania danego n-gramu była jego wyraźna obecność w Corpus Corporum²⁵, zawierającym 160 mln wyrazów (stan na wrzesień 2019 r.). Znajdują się tam dzieła większości autorów klasycznych i kościelnych, których teksty stanowiły podstawę średniowiecznego kształcenia. W wypadku negatywnego wyniku testu, a zatem występowania danej sekwencji tylko w dziełach Petrarcki (lub autorów późniejszych, którzy mogli korzystać z jego dzieł), n-gram był „odsyłany” na listę wyników przeznaczonych do dalszych badań²⁶.

W tym miejscu wypada również zastrzec, że w trakcie przeglądu tak obfitego materiału badawczego mogło dojść do przeoczenia pojedynczych najkrótszych sekwencji, tj. 2-, 3-gramów, jednak, jak się wydaje, nie powinno to mieć istotnego wpływu na ostateczne wyniki badań.

III. Analiza materiału badawczego

1. Ilościowa analiza materiału badawczego

Analiza materiału badawczego wykazała łącznie 84 wspólne dla obu tekstów sekwencje wyrazowe, które można uznać za bezpośrednie przejątki Długosza z Petrarcki. Należą do nich zarówno n-gramy dłuższe (20 przykładów) i średnie (14 przykładów), jak i – a może przede wszystkim – n-gramy krótsze (50 przykładów).

Pochodzą one z pięciu dzieł Petrarcki (kolejność według liczby przykładów):

<i>Epistolae familiares</i>	(52 n-gramów, w tym: 14 dłuższych, 10 średnich, 28 krótszych),
<i>De viris illustribus</i>	(14 n-gramów, w tym: 1 dłuższy, 2 średnie, 11 krótszych),
<i>De remediis utriusque fortunae</i>	(13 n-gramów, w tym: 2 dłuższe, 1 średni, 10 krótszych),
<i>Epistolae sine nomine</i>	(3 n-gramy, w tym: 2 dłuższe, 1 średni).
<i>Posteritati</i>	(2 n-gramy, w tym: 1 dłuższy, 1 krótszy).

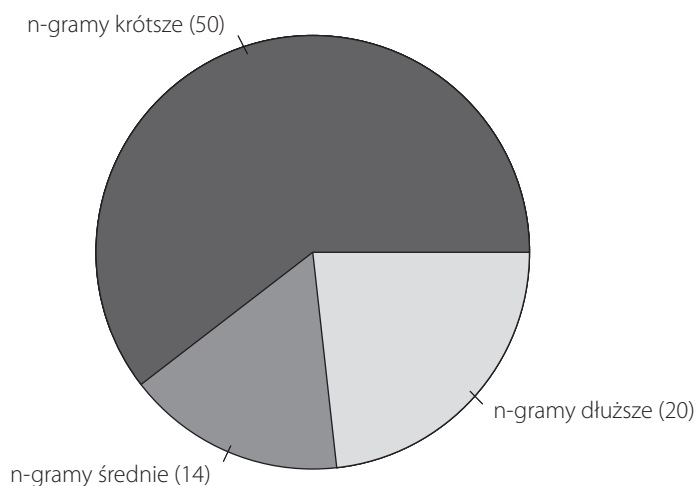
Największa liczba przejętków pochodzi z *Epistolae familiares*, będącego jednocześnie najdłuższym dziełem w korpusie Petrarcki. Razem z *Epistolae sine nomine* oraz listem autobiograficznym *Posteritati* stanowią one, jako twórczość epistolograficzna, największą grupę gatunkową dzieł, z których korzystał Długosz – może to być też istotna wskazówka dla analizy zainteresowań literackich historyka oraz dla poszukiwania rękopisów, do których miał dostęp. Jak już wspomniano we wstępie, w jego posiadaniu był na pewno kodeks z ks. XII–XXIV zbioru *Epistolae familiares*. W wypadku dzieł nieepistolarnych dysponujemy natomiast kilkoma kodeksami z tekstem *De remediis utriusque fortunae*, które w czasach Długosza znajdowały się na terenie Polski²⁷. Do jednego z nich Długosz miał dostęp bezpośredni, o czym świadczą znalezione w rękopisie marginalia historyka (zob. rozdz. III/2/a). Nie udało się jednak odpowiedzieć dotychczas na pytanie, z których kodeksów na pewno korzystał on podczas lektury *De viris illustribus* i pozostałych listów Petrarcki, i czy w ogóle przetrwały one do naszych czasów (choć, jak już wspomniano wcześniej, I. Zarębski sugerował istnienie konkretnego inkunabułu z *De viris illustribus*). Być może niniejszy artykuł stanie się przyczynkiem do szerszej zakrojonych badań kodykologicznych w tej kwestii.

Opisany powyżej rozkład ilościowy przejętków różnej długości można przedstawić również zbiorczo na wykresie kołowym (zob. wykres 1).

²⁵ Korpus dostępny pod adresem: <<http://www.mlat.uzh.ch/MLS/>>. Szczegółowe informacje o projekcie: Ph. Roelli, *The Corpus Corporum, a New Open Latin Text Repository and Tool*, „Archivum Latinitatis Medii Aevi”, 72, 2014, s. 289–304.

²⁶ Należy mieć na uwadze, że negatywny wynik testu powszechności nie zakładał automatycznego kwalifikowania danego n-gramu do dalszych prac. Ostateczna decyzja w tej sprawie wynikała każdorazowo z analizy kontekstowej i semantycznej badanych sekwencji.

²⁷ Są to rękopisy: BJ 721, BJ 722, BJ 724, BJ 725; zob. *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 5, red. M. Kowalczyk i in., Wratislaviae 1993, s. 182–204.

Wykres 1. Rozkład ilościowy przejątków z dzieł Petrarcki w *Rocznikach* Jana Długosza w zależności od ich długości

Widać tutaj wyraźnie, że najwięcej przejątków to krótsze sekwencje (2-, 3-, 4-wyrazowe), których prawdopodobieństwo pochodzenia właśnie z dzieł Petrarcki jest dość niskie. Należy jednak mieć na uwadze, że analiza wykazała także istnienie stosunkowo dużej liczby 8-, 9-, 10-gramów – stanowią one prawie 25% wszystkich jej wyników. Można więc założyć, że wykorzystanie dłuższych sekwencji z pojedynczych dzieł Petrarcki zwiększa prawdopodobieństwo pochodzenia stamtąd krótszych i średnich n-gramów, i tym samym uprawomocnia ich przynależność do materiału badawczego.

Wysoka liczba najkrótszych cytatów nie powinna zresztą zaskakiwać – krótkie, kilkuwyrazowe frazy wchodzą do naszego zasobu leksykalnego najłatwiej i – bardzo często – nieświadomie. Może to tłumaczyć, dlaczego tak wiele przejętych n-gramów nie ma swojego oznaczenia w zachowanych rękopisach w postaci znaku mnemotechnicznego. Z tego względu należy również domniemywać, że Długoszowa lektura dzieł Petrarcki była wnikliwa i mogła mieć jakiś wpływ na idiolekt kronikarza²⁸.

2. Jakościowa analiza materiału badawczego

W tym rozdziale szczegółowej analizie poddano przejątki z poszczególnych dzieł Petrarcki (przedstawianych w kolejności alfabetycznej). Badanie to jest niezbędne dla zrozumienia zasady korzystania z nich przez Długosza oraz dla poznania powodu jego zainteresowania nimi, jak i – w szerszym sensie – zagadnienia pracy historyka ze źródłami humanistycznymi w ogóle. W miarę możliwości analizie poddawano również rękopisy dzieł Petrarcki, o których wiadomo, że Długosz na pewno z nich korzystał. Powinno to pozwolić na wyciągnięcie wniosków na temat czasu, w którym mógł się z nimi zetknąć, jak również stopnia ich wyzyskania przez kronikarza. Ze względu na rozmiar artykułu ograniczę się jedynie do najważniejszych obserwacji i wniosków. Szczegółowa lista wyników została udostępniona w formie aneksu na końcu artykułu.

a) *De remediis utriusque fortunae* (*Lekarstwa na dobry i zły los*)

Pierwszym z analizowanych dzieł Petrarcki jest *De remediis utriusque fortunae*, stanowiące przedstawienie wewnętrznego dialogu Rozumu z różnymi emocjami, których człowiek może doznać, zarówno w sytuacjach pomyślnych: Radość i Nadzieja (ks. I), jak i niepomyślnych: Cierpienie, Lęk i Pragnienie (ks. II). Rozum podejmuje się trudnej próby temperowania tych uczuć oraz podsuwania rozwiązań, dzięki którym człowiek może osiągnąć cnotę umiarkowania. Stoickie rozważania Petrarcki szybko

²⁸ Pod pojęciem „idiolekt” rozumiem „język pojedynczego użytkownika w danym okresie rozwoju tego użytkownika”; zob. K. Polański, *Idiolekt*, w: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański i in., Wrocław 1999, s. 243.

znalazły uznanie w całej Europie, o czym świadczy ogromna liczba odpisów dzieła jeszcze z końca XIV w.²⁹ Popularność zyskało ono także w Polsce, zwłaszcza wśród krakowskich protohumanistów³⁰.

W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej znajdują się cztery rękopisy *De remediis utriusque fortunae*: BJ 721, BJ 722, BJ 724, BJ 725. Przegląd ich zawartości pozwolił mi odnaleźć marginalia Długosza w pierwszym z wymienionych, tj. BJ 721. Jest to kodeks pergaminowy z XIV w., składający się ze 186 kart. Tekst główny jest pisany humanistyczną minuskułą przez jednego skrybę, podpisanego na końcu rękopisu: „Ego Iacobus Nicolai missnensis dioc[esis] s[cripsi]” (zob. rkps BJ 721, k. 187v). Na podstawie zdobień inicjałów i charakteru pisma badacze postulują włoskie, być może padewskie, pochodzenie rękopisu. Przemawiają za nim również „włoskie” glosy, m.in. „Arecium” i „Florenca” przy passusach odnoszących się do tych miast (zob. rkps BJ 721, k. 135v i 137r)³¹. Trudno jednak określić jednoznacznie, kim jest rzeczony skryba – powszechnie akceptuje się więc hipotezę o bliżej nieznanym Jakubie, synu Mikołaja z Miśni³².

Bez względu na rzeczywistego autora rękopisu możemy podać przypuszczalny *terminus post quem* jego powstania: 1366 r., a więc powstanie ostatecznej wersji dzieła Petrarci. W tekście nie ma bowiem jednoznacznych dowodów na to, że mamy do czynienia z pierwszą, nieprzerobioną wersją tekstu³³. Jest to prawdopodobnie bezpośredni lub jeden z bliższych oryginałowi odpisów, choć potwierdzić to mogłyby jedynie dokładne badania krytyczne nad tekstem *De remediis utriusque fortunae*.

Sam rękopis, poza pozbawionym początkiem tekstem głównym i pisanymi tą samą ręką glosami, zawiera liczne inne marginalia: różne rodzaje znaków mnemotechnicznych, w tym co najmniej cztery typy „rączek” – manikuł, rozmaite glosy kilku autorów, a także krótkie komentarze. Istotne dla niniejszych rozważań marginalia Długosza³⁴ są rozsiiane w stosunkowo niewielkiej liczbie w różnych miejscach rękopisu: glosy przede wszystkim w obrębie pierwszej księgi, natomiast manikuły w obrębie drugiej (zob. tab. 1 i 2).

Dwadzieścia trzy adnotacje zostawione przez Długosza na marginesie pokazują zapewne, co było dla niego szczególnie interesujące – dotyczą one sławnych postaci antyku (Cyceron, Katon), przedstawiają typy ludzkich zachowań (opinie prostego ludu, żądza starych kobiet) lub odnoszą się do literatury (cechy słabych pisarzy, słowa Platona). Warto zauważyć, że niektóre z uwag znajdują się przy rączkach obcego autorstwa (nr 6, 9, 12, 13, 14). Niestety nie udało mi się odnaleźć nawiązań do tych glos w *Rocznikach* – stanowiły one zapewne raczej pomoc w lekturze dzieła niż gotowe treści przeznaczone do wplatania w tekst kroniki.

Tymczasem siedem znalezionych przeze mnie manikuł Długosza ma odniesienie w postaci przejątku, który oznaczają w tekście. Wszystkie poza jedną reprezentują identyczny wariant graficzny. Wyróżniają się zawsze tą samą, charakterystyczną formą i położeniem: jest to zaciśnięta w pięść dłoń z wyprostowanym palcem wskazującym i szeroki mankiet pod nią, umieszczone po lewej stronie kolumny, ledwie kilka milimetrów od tekstu. Dodajmy, że tożsame manikuły można odnaleźć w wielu innych rękopisach, do których Długosz miał dostęp (m.in. BJ 514, BJ 523, BJ 1210³⁵). Odmienna rączka z k. 154r różni

²⁹ N. Mann, *The Manuscripts of Petrarch's „De remediis”*. A Checklist, „Italia Medioevale e Umanistica”, 14, 1971, s. 57–90.

³⁰ J. Domański, *Scholastyka i początki humanizmu w myśli polskiej XV wieku*, Warszawa 2011, s. 78 n., 86–91.

³¹ Autor rękopisu pozostawił po sobie liczne glosy: poprawki do tekstu głównego, wskazania cytatów z Księgi Hioba, znaki mnemotechniczne „No[ta]” i oznaczenia ważnych partii narracyjnych „Istoria”. W pojedynczych miejscach występują także wskazania tematu passusu: wspomniane już „Arecium” i „Florenca” przy opisie tych miast, „Insula” przy opisie wyspy Taprobane (k. 141r) oraz „Istoria estensis” przy anegdocie o dziecku z nieprawego łoża (k. 124r). Wyraźnie pokazują one zainteresowania autora zagadnieniami włoskimi oraz kosmografią. Warto również zauważyć glosę „Velus aureum” (k. 86r), która wskazuje na znajomość mitu o złotym runie.

³² Więcej na temat opisywanego kodeksu: *Catalogus codicum*, t. 5, s. 183 n.; N. Contieri, *La fortuna del Petrarca in Polonia*, s. 157; N. Mann, *The Manuscripts of Petrarch's „De remediis”*, s. 66.

³³ T. Kircher, *On the Two Faces of Fortune („De remediis utriusque fortunae”)*, w: *Petrarch. A Critical Guide*, s. 245.

³⁴ Na możliwe pochodzenie niektórych manikuł od Długosza wskazywała już M. Kowalczyk, jednak nie wyraziła w tej sprawie decydującego sądu; zob. *Catalogus codicum*, t. 5, s. 183.

³⁵ Potwierdzałoby to zatem przypuszczenie o pochodzeniu tego typu manikuły spod pióra Długosza, na co zresztą wskazywano już wcześniej; zob. M. Kowalczyk, *Marginalia Jana Długosza na rękopisie BJ 1210 „De civitate Dei” św. Augustyna*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 18, 1966, nr 2, s. 64; też, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza*, s. 225–228.

się od właściwych znaków mnemotechnicznych historyka (mankiet znajduje się z boku pięści, a palec wskazujący jest zakrzywiony), ale ponieważ wskazuje wyraźnie jeden z przejętych cytatów, znalazła się w poniższym wykazie³⁶.

Tabela 1. Glosy Długosza w rękopisie BJ 721³⁷

Lp.	Marginale Długosza	Lokalizacja	Passus <i>De remediis utriusque fortunae</i> Petrarki
1.	<i>de vulgi opinionibus</i>	10v	„Dixi et – stultum est” (I 11)
2.	<i>de vulgi iudicio</i>	11r	„Vulgus insanos – falsis habeat” (I 12)
3.	<i>de litterarum superscriptionibus et [iudiciis?] alternatis</i>	11r	„Ad famam – fieri volunt” (I 12)
4.	<i>de [tractu?] promotis</i>	11v	„Hec de – numerat sapientum!” (I 12)
5.	<i>patria a viro, non vir a patria fulgit</i>	13v	„Est que – laus erit” (I 15)
6.	<i>quid Plato scribit*</i>	13v	„Ut enim – atque instrui” (I 15)
7.	<i>de aurea etate</i>	17r	„Quanto fuit – gaudet avis” (I 18)
8.	<i>Stacius</i>	22v	„Antiqui et – pompa placet” (I 23)
9.	<i>Nero*</i>	23r	„Ad vos – dictu est” (I 23)
10.	<i>auctoris imitatio non omnibus tuta est*</i>	24r	„Exemplo libentius – imitantur effingunt” (I 24)
11.	<i>nota dignum</i>	36v	„Nam quis – vera esset” (I 38)
12.	<i>Nero*</i>	37v	„Itaque Neronem – propria collisisset” (I 38)
13.	<i>de Nerone*</i>	38r	„In uno – carmine edito” (I 38)
14.	<i>nota de vulgo*</i>	40v	„Non parcat – libertate utitur” (I 42)
15.	<i>de scriptoribus malis</i>	42r	„Illi equidem – discretio est” (I 43)
16.	<i>primus Cato agriculture precepta dat</i>	52v	„Primus quidem – non improbo” (I 57)
17.	<i>de morte Ciceronis</i>	53v	„Quis non – est Cicero” (I 58)
18.	<i>Hortensius primus pavonem occidit rome</i>	55r	„Ita vestram – occidisse fertur” (I 62)
19.	<i>de Gula</i>	56v	„Gule quidem – et mors” (I 64)
20.	<i>Aristippus</i>	95v	„Legisti ut – hominum vestigia” (II 9)
21.	<i>vetule plus estuant</i>	105r	„Ardor nempe – violentius estuat” (II 18)
22.	<i>Monstrum est superbus homuncio</i>	166r	„Nota sunt – superbus homuncio” (II 111)
23.	<i>ait attende pulvis pessime</i>	178v	„Sed violenta – an frangatur” (II 121)

Tabela 2. Manikuły Długosza w rękopisie BJ 721

Lp.	Marginale Długosza	Lokalizacja	Passus <i>De remediis utriusque fortunae</i> Petrarki	Passus <i>Annales</i> Długosza
1.	manikuła	53v	„Spaciabatur illis – circumspicione periculi” (I 58)	„Talisque tunc – nulla restituent” (XIIb 227)
2.	manikuła	102r	„Sepe illum – vita exigit” (II 13)	„Afferebantur insuper – egestatem recidebat” (Xa 58)
3.	manikuła	124v	„Nunc fabellam – casta fui” (II 50)	„Rursus Keystuhus – cunctandum, fili!” (Xa 95)
4.	manikuła	141r	„Legisti ut – et filium” (II 78)	„Sancta et – non corrupissent” (XIb 32)
5.	manikuła	151r	„Nilus se – voluptate percipias” (II 90)	„Vix pontificem – et adversa” (XIIb 43)
6.	manikuła ³⁸	154r	„Et confestim – ait Flaccus” (II 91)	„Terre motuum – muscas evadunt” (I 72)
7.	manikuła	159r	„Ut Iohannes – qui vincebant” (II 96)	„Dux exercitus – fugere cepit” (XIIb 75)

³⁶ Wypada zauważyć, że manikuła z k. 154r miała prawdopodobnie swoją bliźniaczkę na k. 159r, jednak ta została nieumiejętnie wymazana lub zatarła się. Obecnie w tym samym miejscu stoi „właściwa” manikuła Długosza.

³⁷ Asteryskiem oznaczono glosy, przy których stoją manikuły różniące się od Długoszowych.

³⁸ Manikuła różni się od pozostałych.

Opisane wyżej obserwacje pozwalają założyć, że kronikarz bacznie zwracał uwagę na (prawdopodobnie³⁹) wcześniej postawione znaki mnemotechniczne, a w wypadku zainteresowania wskazywanymi przez nie treściami opatrywał je własnymi glosami. W podobny sposób można by wytłumaczyć wykorzystanie cytatu wskazanego przez różniącą się od pozostałych manikułę z k. 154r, o ile nie jest ona jakimś odległym wariantem znaku Długosza. Wszystko to mogłoby więc stanowić dowód dokładnej lektury danego dzieła przez historyka i odwoływania się przez niego do obserwacji poprzednich czytelników rękopisu.

O dosyć dobrej i wnikliwej znajomości przez kronikarza pracy *De remediis utriusque fortunae* świadczy natomiast przejmowanie przez niego treści oznaczonych manikułami. Trzy z takich przejętków znalazły się już w I redakcji tzw. autografu (poz. 3, 7, 9), co dowodzi wczesnego dostępu autora do kodeksu, a pochodząca z najpóźniejszego okresu prac (z IV redakcji, zob. rozdz. IV) nad *Rocznikami* pojedyncza sekwencja (poz. 12) może być dowodem korzystania z rękopisu przez historyka nawet w ostatnich latach życia. Dziwić może jednak zupełny brak cytatów z tego dzieła w II redakcji – być może w czasie prac nad nią Długosz nie miał dostępu do kodeksu BJ 721? Mogłoby to również tłumaczyć znacznie mniejszą liczbę manikuł niż w rękopisie BJ 444 (zob. rozdz. III/2/b).

Oznaczone passusy Długosz wykorzystuje w dwojaki sposób. Po pierwsze, sięga po całe sekwencje wyrazowe, wplatając je w odpowiednim miejscu dzieła. Charakteryzując pośmiertnie Zbigniewa Oleśnickiego, Długosz stosuje słowa: „Talis [vir est ablatus] qualem, ut auguror, secula nulla restituent”⁴⁰ (poz. 5). Podsumowując wybór Andrzeja Łaskarza z Gosławic na biskupstwo poznańskie, sięga po paremiczną sentencję o świętości elekcji: „Sancta et felix eleccio, que utinam [per omnes regiones et etates continuaretur] atque malis peiores et peioribus pessimi succedentes orbem terrarum tradita per manus nequicia ac superbia non corrupissent” (poz. 10). Co ciekawe, owa złota myśl staje się także podstawą dla kunsztownej wypowiedzi Długosza złożonej z wyrażeń biblijnych oraz zakończonej cytatem z Jana z Salisburys: „pestilenciam etenim, famem, concussionem gentium, collisionem regnorum et quam plurima adversa terris provenire ex eo, quod honores ecclesiastici ad precium et humanam gratiam personis immeritis conferuntur”⁴¹. Rzeczona sentencja jest najdłuższym wspólnym dla Długosza i Petrarke n-gramem znalezionym w całym przebadanym materiale.

Po drugie, Długosz wykorzystuje pojawiające się w zaznaczonych miejscach oryginalnie brzmiące frazy, wpisując je w podobne co do kontekstu partie tekstu. W ten sposób może łatwiej wypowiedzieć się na interesujące go tematy, np.: bogactwa (poz. 7: „vasa argentea divesque supellex”), stosowności zachowania (poz. 9: „non est – inquit – amplius [cunctandum, filii]”), trzęsień ziemi (poz. 12, „usque ad ruinam [et internicionem] civitatum et vicorum”), bitwy (poz. 13: „omne robur exercitus”). Jedną krótszą sekwencję wykorzystał także bez kontekstu jako ramę wypowiedzi (poz. 11: „vix [pontificem] invenies, cui [plura contigerunt secunda et adversa]”), choć w tym wypadku manikuła stoi w tekście nieco wcześniej (nie zdołałem znaleźć odniesienia do oznaczonego passusu w *Rocznikach*).

Poza korzystaniem z zaznaczonych passusów polski historiograf wplatał do dzieła także pojedyncze frazy, które – być może nieświadomie – zwróciły jego uwagę podczas lektury *De remediis utriusque fortunae* (poz. 1–4, 6, 8, m.in. „blando murmure”, „occasionem ulcionis omittere”). W tym miejscu należy zauważyć, że nie sposób ocenić skali rzeczywistego wpływu dzieła włoskiego autora na język i styl Długosza – pojedyncze marginalia oraz przejętki, które zostały opisane powyżej, są jedynie świadectwem lektury *De remediis utriusque fortunae*. Trudno na ich tylko podstawie wnioskować o predylekcjach

³⁹ Bez dokładnych badań kodykologicznych nie ma możliwości jednoznacznego wskazania, co pojawiło się na poszczególnych kartach jako pierwsze – glosa Długosza czy obca manikuła. Osobiście przyjmuję założenie, że to Długosz komentuje postawione wcześniej znaki. Na marginesie tych rozważań warto odnotować potrzebę stworzenia swego rodzaju katalogu znaków mnemotechnicznych znajdujących się w kodeksach średniowiecznych i ich możliwych autorów. Takie narzędzie mogłoby w pewnym stopniu poprawić nasz stan wiedzy na temat recepcji i transmisji rękopisów w dawnej Polsce.

⁴⁰ Nawiasem kwadratowym w cytatach oznaczono fragmenty wypowiedzi, które nie stanowią części przejętków, a są istotne dla kontekstu wypowiedzi.

⁴¹ Zob. *Johanni Saresberiensis Polycraticus*, VII 20, wyd. Migne PL, t. 199, Parisii 1855, s. 689D.

leksykalnych, gramatycznych czy stylistycznych autora. Na wysnucie takich wniosków i ewentualne odkrycie rzeczonych wpływów dzieł Petrarcki pozwoliłyby tylko dokładniejsze badania stylometryczne, wykraczające jednak znacząco poza zakres niniejszego artykułu.

b) *De viris illustribus* (O sławnych mężach)

Kolejnym dziełem Petrarcki, z którego korzystał Długosz, były dwie księgi biografii sławnych postaci starożytnych pt. *De viris illustribus*. Materiał do pracy włoski humanista czerpał bezpośrednio z historyków rzymskich (przede wszystkim z Liwiusza), ponadto z mitologii oraz Biblii. W pierwszej księdze pojawiają się postaci z historii Rzymu, w drugiej natomiast postaci mitologiczne i starotestamentowe⁴². Nie udało się dotąd odnaleźć kopii dzieła, którą mógł dysponować polski historyk, ale możliwość posiadania przez niego biografii starożytnych w formie inkunabułu sugerował swego czasu I. Zarębski⁴³.

Samych przejętków z dzieła jest u Długosza stosunkowo niewiele: jedenaście krótszych, dwa średnie i jeden dłuższy. Tak duże nagromadzenie krótszych cytatów, przy braku materiału kontrolnego w postaci rękopisu, może budzić uzasadnione wątpliwości, czy rzeczzone frazy na pewno stanowią bezpośrednie przejętki z dzieła Petrarcki. Średnie i dłuższe sekwencje natomiast są nieliczne i niezbyt wyróżniające się – stanowią one częściej element ramy wypowiedzi niż charakterystyki postaci. Pomimo to wszystkie wybrane n-gramy przeszły pomyślnie test powszechności, czyli nie pojawiały się u wcześniejszych od Petrarcki autorów w Corpus Corporum. Dlatego właśnie należy przyjrzeć się im bliżej. Być może szczegółowa analiza pozwoli uprawomocnić ich obecność w materiale badawczym.

Widać, że zgodnie ze swoimi zamiłowaniem Długosz wykorzystał trzy krótsze sekwencje przy okazji opisu postaci (poz. 19: „iactanciam secum ducebat”, 22: „post contractam affinitatem”, 26: „nullatenus negligendum ratus”) oraz w partiach tekstu związanych z przedstawianiem działań wojennych (poz. 16, 17, 20, 27, m.in. „equo calcaribus adacto [contorquens]”, „ad infaustum bellum descendisse”). Służą one odpowiednio pogłębieniu charakterystyki bohaterów lub intensyfikacji scen batalistycznych. Wszystkie pozostałe cytaty polski historyk wykorzystuje jako ramy wypowiedzi. Dzięki nim może opowiedzieć o zamierzeniach i działaniach postaci (poz. 14, 15, 18, 21, 23, m.in. „[hiis] verbis increpitem [liberalissime] tamen [muneratum]”, „a proposito belli [prosequendi revocent et] omni persuasione”) czy poczynić dygresję o niedostatku źródeł historycznych (poz. 24: „[in perpetuam oblivionem venere, ita] ut illorum nomen obscurum [prorsus sit] et obsoletum”). Najdłuższy z analizowanych n-gramów (poz. 25: „non a fronte sed a tergo, [nullam custodiam illic] consistere [rati], Cruciferis [apcior] videbatur”) również funkcjonuje jako rama wypowiedzi, dając Długoszowi możliwość przedstawienia zachowania Krzyżaków w trakcie oblężenia.

Jak zatem widać, chociaż w wypadku *De viris illustribus* nie dysponujemy właściwą podstawą rękopiśmienną, potwierdzającą, że Długosz miał dostęp do tego dzieła, analizowane n-gramy zdają się jednak wykorzystywane zgodnie z opisanymi już wcześniej zasadami warsztatu literackiego historyka. Długosz musiał więc mieć dostęp do dzieła Petrarcki. Była to wszakże najprawdopodobniej lektura pobieżna, o czym świadczy niewielka liczba i długość sekwencji. Nie wiadomo również, czy kronikarz w ogóle posiadał to dzieło w swojej bibliotece, czy jedynie korzystał z jakichś ekscerptów.

c) *Epistolae familiares* = *Rerum familiarium libri* (Listy do przyjaciół)

Kolejnym dziełem Petrarcki, z którego korzystał Jan Długosz, są *Epistolae familiares*. Jest to literacka korespondencja włoskiego humanisty z przyjaciółmi i możnymi XIV w. oraz – w ostatniej księdze – z autorami starożytnymi. Obejmuje ona 350 listów, pisanych od 1325 do 1366 r. Wzorem dla Petrarcki były utwory Cyserona i Seneki. Tematyka dzieła jest niezwykle różnorodna – począwszy od wątków autobiograficznych i podróżniczych, poprzez bieżące wydarzenia i kwestie związane z życiem oraz doświadczeniami adresatów, aż po szeroko pojęte zagadnienia społeczne, polityczne, filozoficzne

⁴² R.G. Witt, *The Rebirth of the Romans as Models of Character* („*De viris illustribus*”), w: *Petrarch. A Critical Guide*, s. 109.

⁴³ I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia*, s. 43, przyp. 59.

i etyczne. Gruntownie przemyślana kompozycja dzieła i kunsztowna stylistyka przyniosły mu popularność oraz uznanie w oczach potomnych⁴⁴.

W Bibliotece Jagiellońskiej zachował się jeden kodeks z listami Petrarki, a dokładniej ich druga połowa, czyli ks. XII–XXIV. Jest to papierowy kodeks BJ 444, spisany przed 1435 r. przez Konrada Hufzwanga w Bazylei lub Padwie. Oprócz korespondencji włoskiego humanisty zawiera także pojedyncze listy papieża Leona Wielkiego oraz św. Hieronima. Właścicielem tomu był pierwotnie Mikołaj Kozłowski, który najprawdopodobniej zakupił go w trakcie podróży do Włoch. Po jego śmierci natomiast kodeks został zapisany w testamencie bibliotece, ale trafił w ręce Długosza na bliżej nieokreślony czas⁴⁵.

Długosz jest autorem największej liczby znajdujących się w nim glos w postaci notatek oraz poprawek do tekstu głównego. Doliczyc do tego należy aż 536 (!) manikuł jego autorstwa rozsianych po całym tekście listów, z których 24 wskazują późniejsze bezpośrednie przejątki w *Rocznikach* (a więc jedynie niecałe 5% wszystkich manikuł oznacza sekwencje, które historyk faktycznie wplótł do dzieła⁴⁶). Ze względu na ogromną liczbę emendacji i manikuł pisanych ręką Długosza, nie wspominając już o dziesiątkach innych linii, podkreśleń i pomniejszych jego zaznaczeń, nie jest możliwe zestawienie ich wszystkich w formie tabeli – te, które rzeczywiście wskazują lokalizację cytatów, zostały odnotowane w aneksie. Warto jednak przyjrzeć się bliżej glosom Długosza, których razem jest 26. Podsumowują one tematykę interesujących historyka passusów i tłumaczą niejasne partie tekstu. Ich zbiorcze zestawienie znajduje się poniżej (zob. tab. 3).

Marginalne notatki przedstawiają szeroki zakres zainteresowań historyka, np. opisy geograficzne (Jerozolima, Kreta), przedstawienia sławnych postaci (Cyceron, Katylinia), kwestie literackie (liczba listów Petrarki, stylistyka). Niektóre z glosowanych miejsc znajdują odzwierciedlenie w tekście *Roczników*. Można tam bowiem odnaleźć m.in. porównanie Popiela do Sardanapala, ostatniego króla Asyrii (zob. *Ann.* I 155) czy wzmiankę o sławie Solona jako prawodawcy (zob. *Ann.* IX 247), która zdaje się właśnie świadectwem czytania listów Petrarki. Częściej jednak autorskie adnotacje stanowią jedynie pomoc w lekturze i nie mają bezpośrednich odniesień w kronice.

Podobnie przedstawia się kwestia manikuł. Jedynie 24 znaki mnemotechniczne dokładnie wskazują lokalizację przejątków, choć należy zauważyć, że dwie trzecie z nich odnoszą się do średnich lub dłuższych n-gramów przejętych przez Długosza (jest to w sumie 16 ze wszystkich 36 sekwencji z ks. XII–XXIV). Może to świadczyć o dużym uznaniu historyka dla stylu Petrarki oraz jego dokładnej lekturze listów humanisty. Trzeba jeszcze uwzględnić odpowiednie n-gramy z ks. I–XI dzieła Petrarki (6 ze wszystkich 16 sekwencji). Niestety nie udało mi się wytypować kodeksu, z którego historyk mógł korzystać, czytając pierwszą część listów. Nie potrafię zatem w tej chwili ustalić, kiedy znalazła się ona w jego posiadaniu, ani jak dużo czasu poświęcił na ich lekturę. Z dużą dozą pewności można za to stwierdzić, że nie znał jej przed czasem opracowania II redakcji tzw. autografu *Roczników* – w I redakcji bowiem nie ma ani jednej sekwencji z ks. I–XI.

Pozostałe manikuły z ks. XII–XXIV, za pomocą których Długosz oznaczał ważne miejsca lub interesujące frazy, wskazują m.in. przejątki znajdujące się w innych dziełach historyka⁴⁷. Funkcjonowały one także jako stosowne formuły w jego twórczości epistolarnej – takie wykorzystywanie listów było bowiem powszechnie przyjętym zwyczajem tego okresu⁴⁸.

⁴⁴ Między innymi Machiavellego; zob. G.F. Mazzotta, *Petrarch's Epistolary Epic. Letters on Familiar Matters* („*Rerum familiarum libri*”), w: *Petrarch. A Critical Guide*, s. 319.

⁴⁵ *Catalogus codicum manuscriptorum mediae aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 2, red. M. Kowalczyk i in., Wratislaviae 1982, s. 346; M. Kowalczyk, *Z badań nad życiem i biblioteką*, s. 21.

⁴⁶ Te 24 oznaczone cytaty stanowią jednak 2/3 wszystkich przejątków z ks. XII–XXIV. Chociaż nie można uznać manikuły za pewny wskaźnik cytowanego miejsca, można ją przynajmniej uznawać za wskazówkę pewnej możliwości cytowania.

⁴⁷ Wstępna analiza komputerowa pozwoliła znaleźć takie przejątki w *Żywocie św. Stanisława* oraz katalogach arcybiskupów gnieźnieńskich i biskupów krakowskich. Dokładne badania będą jednak możliwe dopiero w dalszych etapach prac nad korpusem dzieł Jana Długosza.

⁴⁸ O powszechności takiej metody pracy z listami zob. J. Domański, *Scholastyka i początki humanizmu*, s. 118.

Tabela 3. Glosy Długosza w rękopisie BJ 444

Lp.	Glosa Długosza	Lokalizacja	Passus <i>Epistolae familiares</i> Petrarcki
1.	<i>de virtutis labore</i>	9r	„Quiescere poterat – admirationemque conciliet” (XIII 4, 10)
2.	<i>nota de tribus stilib</i>	10v	„Tres equidem – »extenuatum« dicit” (XIII 5, 16)
3.	<i>vis animi</i>	13v	„Sub hac ergo – possit assurgere” (XIII 8, 15)
4.	<i>ira</i>	13v	„De quo – et Seneca” (XII 14, 3 ⁴⁹)
5.	<i>Creta</i>	23v	„Rodus, fidei clipeus – periculum fluctuat” (XV 7, 14)
6.	<i>nota de philosophia quid est</i>	34r	„Tu veram – multi credunt” (XVII 1, 7)
7.	<i>legum auctores et que sit vera lex</i>	34v	„Quod si – erroribus extruxerunt” (XVII 1, 22)
8.	<i>magnitudo vera</i>	35r	„Vis tu – veritate despicias” (XVII 1, 40)
9.	<i>nota Sardanapalus</i>	37r	„Superba Babilon – abitura velocius” (XVII 3, 44)
10.	<i>baptismus Augustini</i>	40r	„Ambrosii basilica – sumpsisse compertum est” (XVII 10, 13)
11.	<i>nota Catilina</i>	42v	„In te, magnanime Cesar – consultasse consilium sit” (XVIII 1, 48)
12.	<i>Titus Livius</i>	43r	„Nullum unum – scidit ignavia” (XVIII 3, 8)
13.	<i>Ianuensium classis accedit ad insulam Sapientiam</i>	51v	„Itaque cum se – armatus interfuit” (XIX 9, 17)
14.	<i>laus Italie</i>	53r	„Siquid amabile est – aliquid instituit” (XIX 14, 2)
15.	<i>vici quanta vis</i>	57r	„Aurum solutos – sollicitisque segnitiam” (XX 1, 23)
16.	<i>Lucius Florus</i>	57v	„Heu, quid nunc – dictante profunderim” (XX 2, 4)
17.	<i>Solon</i>	58r	„Harum igitur – experientia defuisset?” (XX 4, 7)
18.	<i>etas Cyceronis</i>	68v	„Christum, fateor – et dixisse” (XXI 10, 12)
19.	<i>Iherusalem</i>	84r	„Non vigilanti – pene captiva” (XXIII 2, 38)
20.	<i>laus magni Ciceronis</i>	88r	„Quid expectas – plurimum deprehenditur” (XXIII 12, 33)
21.	<i>contra eos, qui pluraliter scribunt</i>	88v	„Non exiguum – bella distractus” (XXIII 14, 1)
22.	<i>Venecia alter mundus</i>	89r	„Nil novi – diversus effectus?” (XXIII 16, 3)
23.	<i>laus adolescentis</i>	90r	„Anno exacto – est optimum, tenax” (XXIII 19, 1)
24.	<i>CCCL epistolae Francisci</i>	90r	„Familiares epystolas – quinquaginta complebunt” (XXIII 19, 7)
25.	<i>levitas Neronis</i>	95r	„Quid enim – egregius citharista?” (XXIV 5, 21)
26.	<i>noticia familiarum illustrium Romanarum</i>	96r	„Verum hec – etatem agere” (XXIV 8, 4)

Przejęte sekwencje Długosz wplatał do tekstu *Roczników* w podobny sposób, jak to czynił w wypadku cytatów z *De remediis utriusque fortunae*. Najdłuższe z nich służą zazwyczaj jako gotowy schemat charakterystyki postaci, np. Wincentego Kadłubka – zdaniem Długosza, który wykorzystuje tu wierne słowa Petrarcki, narodziny tego biskupa i historyka musiały odbywać się pod szczęśliwą gwiazdą, gdyż bez niczyjej pomocy stworzył wielkie i wspaniałe dzieło (poz. 29: „quem tam benigno lumine astra respexerant, ut sine externe opis adminiculo [novum condendo corpus de annalibus Polonorum [...] expresserit]”). W podobny sposób wykorzystuje inne passusy, w których charakteryzuje: Bolesława Krzywoustego (poz. 30: „licet itaque numero inferior, suos tamen pro tempore magnifice ac breviter hortatus, manum cum hoste conserere”), wojewodę Jana z Oleśnicy (poz. 44: „nullum insidiosius [ratus] malum quam ubi blanditiis credulitas oppugnatur”), Kazimierza Wielkiego (poz. 47: „virtutibus premia, sceleribus supplicia [compensans]. Bonos in precio haberi, pessimum quemque calcari, florere

⁴⁹ W rękopisie BJ 444 list jest wciągnięty do treści listu XIII 8. Obserwacje na temat pomieszczenia szyku listów w rzeczonym kodeksie zob. N. Contieri, *La fortuna del Petrarca in Polonia*, s. 162 n.

iusticiam, honorem esse viris fortibus, exulare malos [nobiles et cives et raptu atque iniuria vivere assuetos] bonos autem atque honestos in [suum regnum suique regni] urbes undecumque transferri”), legata papieskiego Rudolfa z Rudesheim (poz. 55: „ex donis [ipsis saltem] aliqua grata accipere in animum induceret, iterum atque iterum”), Mieszka I (poz. 69: „cuius [liczet] castissima fuerit adolescencia, libidinosa [tamen] et lasciviens [fuit] etas provector”), Bolesława Chrobrego (poz. 71: „mirator amatorque rerum excellencium, auri vero opumque fallacium, nisi pro necessitate, contemptor”), rycerzy Bartłomieja Buczacznego i Jana Łaszcz (poz. 72: „Spectatam usque ad crudelissimam mortem [Bartholomei Buczacznego et Ioannis Lyaszcz ideo retuli] fidem [et virtutem, ut constancia illorum] in omni futuri temporis perennitate singulari laude”). Jeden tylko raz dłuższy cytat posłużył Długoszowi do podsumowania wydarzenia, a nie charakterystyki postaci, mianowicie przy opisie wyjątkowo ciepłej zimy w 1412 r. (poz. 61: „[hiems calidissima [...] adeo, ut [...] vulgo pene in miraculum atque, ut dici solet, in religionem fuerit]”).

Należy zwrócić uwagę także na wykorzystanie przez historyka dłuższych sekwencji przejętych z listów Petrarke w celu zretoryzowania czy też swoistego wzmocnienia wypowiedzi ustnej lub pisemnej. Taki sposób wykorzystania cytatów widzimy po raz pierwszy w przytoczonym przez Długosza odpisie listu Zbigniewa Oleśnickiego do Jana Kapistrana (poz. 60). Nie da się jednoznacznie określić, czy jest to list samego kardynała, czy też jego notariusza – Długosza. Za autorstwem tego drugiego (lub faktem zmodyfikowania przez niego oryginału na potrzeby *Roczników*) przemawia wplecenie oznaczonego własną manikulą przejątku z dzieła Petrarke. Potwierdzałyby się więc wcześniejsze przypuszczenia co do możliwego wykorzystywania listów włoskiego humanisty przez Długosza w twórczości epistolarnej.

Drugim świadectwem retoryzowania wypowiedzi za pomocą słów Petrarke jest opis spotkania Jana Długosza ze wspomnianym już legatem Rudolfem z Rudesheim (poz. 55). Wysłany przez króla Kazimierza poseł zachęca papieskiego wysłannika do sprawiedliwej mediacji w sporze z Krzyżakami. Przytacza przykład poprzedniego legata, arcybiskupa Krety Hieronima, który, przekupiony przez mistrza zakonnego, doprowadził do nieakceptowalnego wyroku i przedłużenia działań wojennych. Wpleciony w narrację cytat z Petrarke – drastyczny obraz przelewu krwi i nieustającej walki – może być zarówno przytoczeniem rzeczywistych słów Jana Długosza, jak i jego późniejszym dodatkiem do tekstu. W obu jednak wypadkach jest dowodem silnego zretoryzowania wypowiedzi historyka i dowodzi jego znakomitej znajomości listów włoskiego autora. Warto również zauważyć, że opisując zachowanie arcybiskupa, Długosz używa słów „verum Cretensem se gerere”, odwołując się do obecnego już w literaturze antycznej motywu Kreteńczyków jako kłamców⁵⁰.

Ponadto niezwykle interesująco prezentuje się nagromadzenie kilku dłuższych przejętków w księdze VI *Roczników*. Pod 1176 r. Długosz opisuje próby wpływania przez biskupa krakowskiego Gedkę na Mieszka III Starego, korzystając z anegdoty przytoczonej przez Kadłubka⁵¹. W silnym uniesieniu duchowny wygłasza mowę, za pomocą której próbuje skłonić księcia do zadbania o ojczyznę oraz ukrócenia jego chciwości i niegodziwości. Zaczepniętą od starszego historyka wypowiedź Długosz rozbudowuje i modyfikuje, dodając do niej – już w II redakcji – aż trzy długie cytaty z ks. XXIII listów Petrarke (poz. 74, 75, 79). Takie nagromadzenie przejętków w jednym miejscu może świadczyć o tym, że Długosz wykorzystywał poszczególne księgi dzieła w tym samym czasie, rozbudowując narrację pod względem stylistycznym oraz siły wypowiedzi. Pokazuje to również wyraźnie jego metodę pracy z tekstem źródłowym – myśli o podobnej tematyce (oba wykorzystane listy z tej księgi odnoszą się do kwestii politycznych) umieszcza w *Rocznikach* w stosownych miejscach, unikając możliwego przy

⁵⁰ Motyw ten jest obecny zarówno u autorów greckich (Kallimach), jak i łacińskich (Owidiusz, Lukan) – tych drugich Długosz znał dobrze. Kreteńska kłamliwość musiała być mu także znana z listu św. Pawła do Tytusa (Tt 1,12), gdzie apostoł cytuje oryginalną wypowiedź Epimenidesa z Krety: „Cretenses semper mendaces malae bestiae ventres pigri”; cyt. za: <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/biblia-sacra-vulgata/read-the-bible-text/bibel/text/lesen/stelle/66/10001/19999/ch/15da02a7362aa9bad62181bf63348664/>> [dostęp: 28.03.2020]; zob. A. Stratiridaki, *Epimenides of Crete. Some Notes on His Life, Works and the Verse „Κρητες ἀεί ψευδοται”*, „Fortunatae. Revista Canaria de Filología, Cultura y Humanidades Clásicas”, 2, 1991, s. 217–221.

⁵¹ *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, wyd. M. Plezia, Kraków 1994, s. 135–138 (IV 2,26–4,4).

wtrącaniu nowych elementów rozbicia jednościi wypowiedzi. Dowodzi to jednoznacznie, że Długosz korzystał ze swoich źródeł literackich w sposób świadomy i przemyślany.

Średnie n-gramy, w liczbie dziesięciu, funkcjonują w obrębie całego dzieła jako komentarze autora z elementami charakterystyki: cierpliwości posła (poz. 31: „non prius tamen inde discessit, donec [audit]”), siły charakteru Zbigniewa Oleśnickiego (poz. 39: „quid iocundius, quid felicius, quid venustius [excogitari possit]”) czy wojowniczości polskich rycerzy (poz. 64: „ad Marcialia opera ardenciores quam nature moribusque eorum [et viribus] conveniret”). Służą też do przedstawienia czynów postaci (poz. 40: „simul et cum hoste et cum loco pugnare [cogerentur]”) lub działań wojennych (poz. 58: „irarum [atque bellorum] flammis, largo hactenus cruoris [mutui] imbre [productas], lentescere [contingere]”). Stanowią także element wypowiedzi postaci: Bolesława wyrażającego nadzieję na zwycięstwo (poz. 53: „[omnis] spes in presidio celesti et virtute reponenda”), Witolda w obliczu nadchodzącej śmierci (poz. 54: „dolor animi morbum corporis mortemque [credebatur] conflavisse”) czy wreszcie komtura de Wende w sprawie wojny z Polakami (poz. 59: „quid pax quid bellum ferat experto”). Wszystkie te cytaty nie wnoszą jednak do narracji dodatkowych treści, służą jedynie stylistycznemu wzbogaceniu tekstu lub pogłębieniu jego wymowy.

Jeżeli chodzi o średnie sekwencje, warto również zauważyć, że jedna z nich (poz. 52: „avariciam in te suspicari nequeo”) pojawia się jako zdanie wtrącone w analizowanej przedtem wypowiedzi biskupa Gedki. Sekwencja ta pochodzi z ks. XV listów, a w *Rocznikach* znalazła się już w I redakcji. Może to świadczyć o wcześniejszej niż w wypadku ks. XXIII lekturze Długosza tej części dzieła Petrarcki, nawet mimo braku znacznika mnemotechnicznego w rękopisie przy przejętym cytacie.

Z *Epistolae familiares* pochodzi także największa liczba wspólnych krótszych n-gramów. Część z nich została oznaczona w trakcie lektury rękopisu listów i wtrącona później w tok narracji dzieła (poz. 45, 49, 51, 63, 65, 68, 76, 78). Pozostałe sekwencje nie mają punktu odniesienia w postaci manikuły Długosza (poz. 28, 32–38, 41, 43 z ks. I–XI oraz poz. 46, 48, 50, 56, 57, 62, 67, 70, 76, 77 z ks. XII–XXIV), co może świadczyć o całkowicie lub częściowo nieświadomym przyswajaniu stylu i słownictwa Petrarcki. Przejątki pojawiają się w passusach o różnorodnej tematyce i formie. Występują w komentarzach narratora, budują charakterystykę lub wypowiedź postaci oraz opisują pojedyncze wydarzenia. Często funkcjonują również pod postacią zdania predykatywnego – działa tak m.in. fraza „stipendium dictu” (poz. 43), która otwiera zdanie o wszechmocy Boga.

W świetle powyższych obserwacji łatwo zauważyć, że polski historyk traktuje wszystkie części kroniki równorzędnie i stara się wzbogacić stylistycznie jak największą jej część. Stopień wykorzystania listów pokazuje jego dobrą znajomość także tej części twórczości Petrarcki i chęć jej wyzyskania, a występujące w różnych redakcjach cytaty dowodzą jego umiejętnej pracy z tym humanistycznym materiałem źródłowym.

d) *Epistolae sine nomine, Posteritati* (Listy nienazwane, Do potomnych)

Do omówienia pozostają jeszcze dwa epistolograficzne dzieła Petrarcki, z których pochodzi najmniej liczba przejątków (odpowiednio trzy i dwa n-gramy). Pierwsze z nich – *Epistolae sine nomine* – zawiera kilkanaście listów, które z różnych przyczyn nie zostały opublikowane w ramach większych zbiorów⁵². Drugie – *Posteritati* – jest literacką autobiografią włoskiego humanisty, utworem formalnie kończącym *Epistolae seniles*, funkcjonuje jednak jako odrębne dzieło⁵³. W związku z ich niewielkimi rozmiarami nie weszły one prawdopodobnie w skład osobnego kodeksu – były raczej częścią jakiegoś większego zbioru (być może znajdowały się w zaginionym tomie z *Epistolae familiares* I–XI), mogły również funkcjonować pojedynczo w kolekcjach epistolograficznych, które sporządzano w średniowieczu na potrzeby prac kancelaryjnych⁵⁴. Obecności tekstów Petrarcki w takich zbiorach dowodzi pojedynczy

⁵² R.L. Martinez, *The Book Without a Name. Petrarch's Open Secret („Liber sine nomine”)*, w: *Petrarch. A Critical Guide*, s. 291–293.

⁵³ D. Wallace, *Letters of Old Age. Love Between Men, Griselde, and Farewell to Letters („Rerum senilium libri”)*, w: tamże, s. 329.

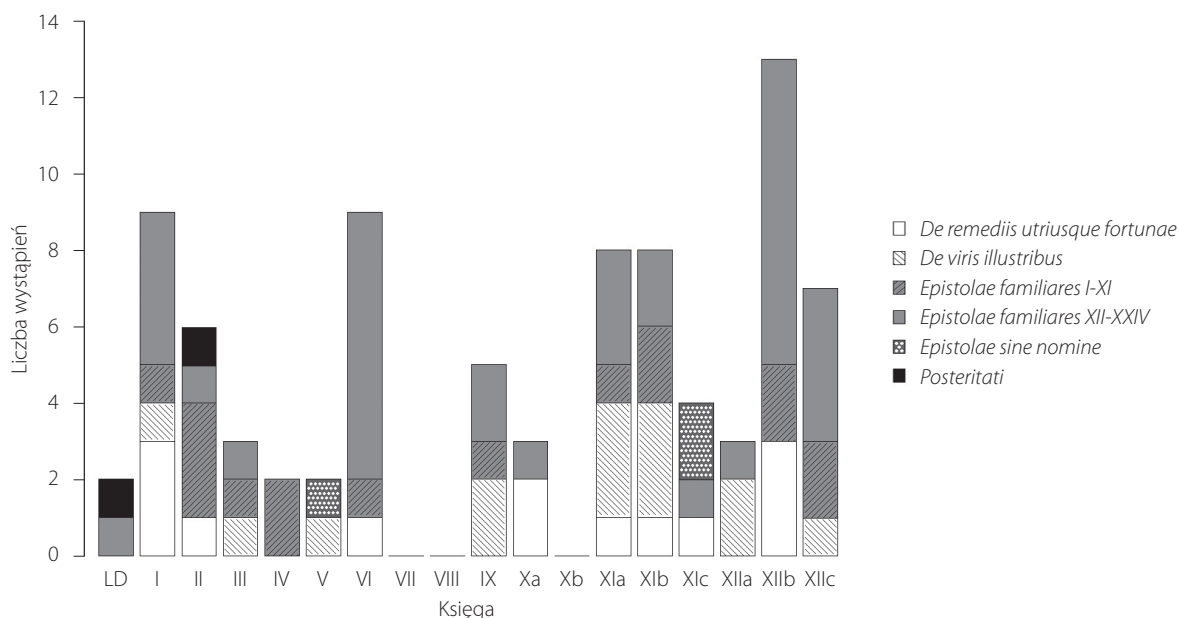
⁵⁴ J. Domański, *Scholastyka i początki humanizmu*, s. 118.

list z *Listów nienazwanych*, który Anna Horeczy odnalazła w rękopisie należącym do Piotra Wolframa⁵⁵. W obu jednak wypadkach nie zachował się żaden kodeks, w którym można byłoby znaleźć wskazane w toku badań listy. Poza tym Długosz wykorzystał je w niewielkim stopniu, mógł więc ich nawet nie mieć na stałe w swojej bibliotece. Z *Listów nienazwanych* pochodzą dwa dłuższe n-gramy (poz. 80 i 82) oraz jeden średni (poz. 81), natomiast z autobiografii Petrarcki – jeden dłuższy (poz. 83) i jeden krótszy (poz. 84). Warto również zauważyć, że obie sekwencje z *Posteritati* są późnymi dopiskami do *Roczników* – dłuższa jest na pewno elementem ostatniej redakcji, krótsza być może także.

W przeciwieństwie do poprzednich dzieł do charakterystyki postaci posłużył historykowi tylko krótszy przejętek (poz. 84: „magnanimus diviciarum contemptor”), wykorzystany przy pośmiertnym opisie Bolesława Chrobrego, wzbogacony dodatkowo cytatem z Salustiusza. Pozostałe – dłuższe i średni – służą jako rama wypowiedzi dla komentarza o łamaniu przysięg i praw (poz. 80: „violatum enim ius gencium, spreta [germanitatis, et quod omnia superat], humanitatis federa, in nuncii sui [querebatur] persona”, 81: „nichil sancti, nichil pensi, nichil iusti”) i o wartości czyichś słów (poz. 82: „Graviter — inquit — et libere [etsi regiis] auribus [severe, ut retur ipse], et importune, meis certe [et aliorum] fidentissime et ut [Cracoviensem pontificem Stanislaique sanctissimi dignum successorem] decuit, verissime loquutus es”). Ostatnia z tych sekwencji (poz. 83: „Discordia [autem] scriptorum, [plerumque levitate et negligencia] offensus, secutus [sum in relacionibus et rebus ambiguis], quo me vel similitudo rerum vel scribentium auctoritas aut [opinio] traxit”) służy Długoszowi do poczynienia odautorskiej uwagi na temat sposobu korzystania ze źródeł historycznych. Historyk rozbudowuje nieco słowa Petrarcki, wciąż jednak stanowią one, podobnie jak w wypadku wielu innych dłuższych n-gramów, podstawę jego wypowiedzi.

IV. Wnioski

Przed szczegółowym podsumowaniem dotychczasowych wyników analizy warto się jeszcze przyjrzeć ogólnemu rozmieszczeniu wspólnych sekwencji Petrarcki i Długosza w obrębie poszczególnych ksiąg *Roczników* (zob. wykres 2).

Wykres 2. Dystrybucja przejętków z dzieł Petrarcki w obrębie *Roczników* Jana Długosza

⁵⁵ O znalezisku tym i identyfikacji go z listem Petrarcki dr Anna Horeczy wspomiała w dyskusji po moim wystąpieniu na seminarium doktorskim prof. Marii Koczarskiej i dr. hab. Piotra Węcowskiego w Instytucie Historycznym UW. Jest to list XII (inc. „Ve populo tuo, Christe Ihesu”, zob. rkps BJ 344, k. 247r), za którego wskazanie Pani Doktor serdecznie dziękuję.

Z analizy powyższego wykresu możemy wyciągnąć następujące wnioski. Po pierwsze, zauważyć można względnie równy udział przejątków w obrębie obu części *Roczników* (41 w części historycznej i 43 w części współczesnej⁵⁶ – trzeba mieć oczywiście na uwadze to, że różnice udziału sekwencji w obrębie poszczególnych ksiąg są już bardzo duże). Dowodzi to równorzędnego traktowania przez autora obu partii tekstu z punktu widzenia dbałości o kunsztowność warsztatu literackiego. Jest to widoczne zwłaszcza w części historycznej – w tzw. autografie – gdzie duża liczba przejątków (28 z 42, czyli 66%⁵⁷) pojawia się dopiero w II, III lub „IV” redakcji⁵⁸. Jest to również świadectwem pracy historyka nad ogromnym dziełem aż do ostatnich lat życia (w najpóźniejszych dopiskach znalazły się jeszcze trzy cytaty z Petrarki, poz. 12, 51, 83).

Ważnych informacji dostarcza również obserwacja dystrybucji przejątków z poszczególnych dzieł Petrarki – na wykresie widać dominację *Epistolae familiares* w obrębie całego dzieła. Co więcej, ich rozmieszczenie w części historycznej i współczesnej jest identyczne – w obu częściach jest razem po 26 cytatów. W drugiej części kroniki dominują natomiast cytaty z *De viris illustribus*. Kluczem do zrozumienia takiego właśnie rozkładu może być tematyka dzieł – historyk sięga bowiem szczególnie chętnie po elementy charakterystyki osób, za pomocą których może później opisywać swoich bohaterów, a przecież oba wymienione dzieła Petrarki obfitują w opisy postaci.

Warto również zwrócić uwagę na księgi, w których wspólne sekwencje nie pojawiają się w ogóle, a mianowicie ks. VIII (obejmującą lata 1295–1299) i ks. Xb (obejmującą lata 1407–1409). Znaczenie może mieć rozmiar obu ksiąg – są to dwie najkrótsze księgi *Roczników*, które także pod względem treściowym (ilości opisywanych zdarzeń) przedstawiają się nader skromnie. Możliwe, że z tego powodu historyk poświęcił im mniej uwagi przy doskonaleniu tekstu od strony literackiej. Dziwić może natomiast zupełny brak sekwencji zaczerpniętych z dzieł Petrarki w ks. VII (obejmującej lata 1241–1294).

Po dokonaniu szczegółowej analizy wytypowanych na podstawie opracowanego programu przejątków z Petrarki w tekście *Roczników* (także pod kątem ich dystrybucji w dziele Długosza), by lepiej zrozumieć kryteria, jakimi kierował się kronikarz, sięgając po wzorce włoskiego mistrza, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na trzy kwestie: obszar tematycznych zainteresowań Długosza, czas jego lektury dzieł Włocha oraz sposób pracy Długosza ze źródłami.

Jak wykazano, podczas lektury Petrarki Długosz sięgał najchętniej po takie frazy i zdania, które mogły mu posłużyć przy opisie postaci. Tę grupę stanowią zarówno rozbudowane przydawki w formie krótszego n-gramu (poz. 84: „divitiarum contemptor eximius”), jak i całe złożone podrzędnie zdania (poz. 5: „talis [vir est ablatus], qualem, ut auguror, secula nulla restituent”). Widać tu, że historyka interesuje bardziej charakterystyka indywidualna niż przedstawianie cech grupy.

Równie chętnie wykorzystuje on sekwencje odnoszące się do sfery militarnej – zarówno te krótsze, jak i dłuższe. Dotyczą one wielu jej aspektów: samych działań wojennych (poz. 16: „equo calcaribus adacto [contorquens]”, 66: „quicquid [...] citroque sanguinis fusum fundendumque est, quicquid telorum [hincinde] volitat”), taktyki i strategii (poz. 25: „non a fronte sed a tergo, [nullam custodiam illic]

⁵⁶ Zob. *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. I–II, Varsoviae 1964, s. 12–15.

⁵⁷ W tym 11 średnich lub dłuższych, a więc o stosunkowo wysokim stopniu prawdopodobieństwa pochodzenia z analizowanych dzieł.

⁵⁸ Przynależność danej sekwencji do określonej redakcji autografu określono przede wszystkim na podstawie: W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu „Annalium” Jana Długosza*, Kraków 1953, s. 78–86. Polemikę z niektórymi ustaleniami badaczki prowadził P. Dymmel, który przekonująco przesunął w czasie II i III redakcję dzieła oraz wysnuł wniosek o istnieniu „IV” redakcji (a przynajmniej jej zapowiedzi), którą stanowiły dopiski do partii tekstu wygładzonych już wcześniej (tj. do listu dedykacyjnego i chorografii). Jako że analizowane tutaj przejątki pojawiają się również w tych partiach, zdecydowałem się na przyjęcie ustaleń P. Dymmela i każdorazowe zaznaczanie przynależności do tej ostatniej redakcji (zob. aneks); zob. P. Dymmel, *Uwagi nad historią tekstu w autografie „Annales” Jana Długosza*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 467–476. Krótkie podsumowanie tej dyskusji przedstawił niedawno W. Drelicharz, *Miejsce „Excerpta ex fontibus incertis” w warsztacie historiograficznym Jana Długosza*, w: *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, red. L. Korczak, M.D. Kowalski, P. Węcowski, Kraków 2016, s. 74.

consistere [rati], Cruciferis [apcior] videbatur”), rezultatu starć (poz. 58: „irarum atque bellorum flammis, largo hactenus cruoris [mutui] imbre [productas]”). Takie n-gramy pozwoliły wzbogacić i zdynamizować narrację oraz w widowiskowy sposób przedstawić skrajne odczucia, jakie wojna wywołuje, na przykład grozę, doświadczenie nieszczęścia.

Długosz sięga także po takie sekwencje, które może wykorzystać jako zdania predykatywne (poz. 43: „stupendum dictu”) lub ramę wypowiedzi (poz. 9: „Non est – inquit – amplius cunctandum”, 11: „vix [pontificem] invenies, cui”, 45: „nullo unquam tempore”). W taki sposób uzyskuje on zazwyczaj dogodną okazję do wyprowadzenia kolejnego zdania lub podsumowania partii tekstu, co wydatnie wpływa na ogólny styl dzieła.

Długosz wzbogaca materiał rocznikarski nie tylko o urozmaicone charakterystyki oraz plastyczne opisy batalistyczne przejęte dosłownie z utworów Petrarcki, ale także o osobiste komentarze, często wzorowane na wypowiedziach włoskiego humanisty. Owa dbałość o bogactwo stylistyczne i właściwy dobór cytatów do opisywanego tematu przyświeca mu aż do końca prac nad dziełem, o czym świadczą również pewna liczba przejętych n-gramów w dopiskach z ostatnich redakcji tzw. autografu. Warto nadmienić, że powyższe obserwacje pokrywają się w pewnym stopniu z uwagami innych badaczy na temat zainteresowań Długosza literaturą klasyczną⁵⁹.

Na podstawie wspólnych z Petrarcką sekwencji znajdujących się w tzw. autografie możemy ponadto określić czas prawdopodobnej lektury dzieł włoskiego autora. Najwcześniej sięgnął po ks. XII–XXIV *Epistolae familiares*, które znalazły się w jego posiadaniu w 1443 r., po śmierci Mikołaja Kozłowskiego. Na długą i wnikliwą lekturę dzieła wskazuje przede wszystkim ogromna liczba znaków mnemotechnicznych w rękopisie, które różnią się między sobą wariantami – może to świadczyć o ewolucji grafii Długosza, a więc także o wielokrotnym powracaniu do listów Petrarcki. Bez dokładniejszych badań nie sposób jednak ustalić jednoznacznie, czy te warianty rzeczywiście prezentują poszczególne okresy lektury dzieła⁶⁰.

Szczególną uwagę należy zwrócić na zauważone powyżej nagromadzenie przejętków z ks. XXIII *Epistolae familiares* w dopiskach z II redakcji *Roczników*. Na tej podstawie można wyciągnąć wniosek, że treści z tej księgi wykorzystywał kronikarz znacznie później niż z poprzednich, choć nie musi to świadczyć przeciw wczesnej jej lekturze. Jeden z oznaczonych przez Długosza manikuł krótszych n-gramów z tej księgi znalazł się przecież już w I redakcji (poz. 78). Dowodzi to raczej wielokrotnego czytania dzieła lub sięgania do sporządzonych przy okazji lektury wypisów z niego.

Inaczej ma się sprawa z pierwszą częścią listów, czyli ks. I–XI. Całkowity brak przejętków w tekście I redakcji sugeruje, że ten zbiór trafił w ręce Długosza dopiero pod koniec lat 60. XV w., a więc w okresie II redakcji tzw. autografu. Być może wtedy zapoznał się również z *Posteritati* (o czym mógłby świadczyć dodatek z II redakcji, poz. 84). Cytat wpleciony do kroniki w postaci dopisku do listu dedykacyjnego (poz. 83) każe jednak przesunąć czas lektury tego dzieła raczej na końcówkę lat 70. – również wtedy Długosz mógł przecież dopisywać pojedyncze treści do jeszcze nieprzerobionych partii *Roczników*.

Otwarta pozostaje kwestia wykorzystania pozostałych trzech dzieł włoskiego humanisty. Cytaty z *De remediis utriusque fortunae*, *De viris illustribus* oraz *Epistolae sine nomine* znajdują się co prawda w tekście I redakcji tzw. autografu, ale znacznie ich więcej występuje w III redakcji. Pojedyncza

⁵⁹ W kwestii wykorzystywania opisów wojen i postaci zob. J. Schnayder, *Salustiuszowe echa*, s. 145–148; W. Madyda, *Wzory klasyczne*, s. 178–201; M. Kowalczyk, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza*, s. 225–229 (zwięzłe podsumowanie ich badań przedstawia W. Semkowicz-Zarembina, *Elementy humanistyczne redakcji „Annalium” Jana Długosza*, w: *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik, Warszawa 1961, s. 244–251). W kwestii wykorzystania odautorskich komentarzy Liwiusza zob. M. Rzepiela, *Rola frazeologii w narracji „Kroniki” Jana Długosza*, w: *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, s. 247.

⁶⁰ Różnice pomiędzy poszczególnymi wariantami dotyczą grubości palca wskazującego oraz kształtu mankieta. Osobiście uważam, że najwcześniejszym wariantem jest ten spotykany w rkps. BJ 721 oraz w innych kodeksach, m.in. gdzieniegdzie w rkps. BJ 444 (zob. k. 46v), a także we wspomnianym już wcześniej kodeksie BJ 523 (zob. k. 24r) – z szerokim, pofalowanym mankiem oraz z niezwykle cienkim, stanowiącym praktycznie linię, palcem wskazującym.

sekwencja została wykorzystana nawet w najpóźniejszych dopiskach do chorografii (poz. 12). Ponieważ jednak wykorzystanie przejątków z tych dzieł jest nieznaczące, a manikuły w rękopisie BJ 721 są nieliczne i reprezentują tylko jeden wariant graficzny, można uznać, że ich lektura nie była tak systematyczna, jak w wypadku kodeksu BJ 444. Być może Długosz nie miał do nich tak swobodnego dostępu, ponieważ wypożyczał dzieła od kogoś tylko na jakiś czas⁶¹.

Nie można również podać dokładnych ram czasowych pracy historyka z tymi tekstami, chociaż w jego rękach musiały się one znaleźć jeszcze przed zakończeniem I redakcji tzw. autografu, czyli przed 1468 r. (który na potrzeby naszych rozważań będzie stanowił umowną granicę w pozyskiwaniu materiału źródłowego przez Długosza⁶²). Podsumowując: trzy omówione powyżej dzieła wraz z drugą połową *Epistolae familiares* stanowią wczesne lektury Długosza (sprzed 1468), natomiast *Posteritati* oraz pierwsza połowa *Epistolae familiares* należą do lektur późniejszych (po 1468).

Omówiona w poprzednim rozdziale kwestia wykorzystywania przejątków z Petrarki w różnych redakcjach *Roczników* wykazała, że pojedyncze sekwencje, z którymi Długosz mógł zapoznać się dosyć wcześnie, były wykorzystywane przez niego stosunkowo późno. Można zatem założyć, że nie mając stałego dostępu do niektórych dzieł, polski historyk sporządzał z nich wypisy na własny użytek, gromadząc je w kartotece, do której sięgał w późniejszym etapie pracy – o możliwości istnienia takiej kartoteki ekscerptów pisała już M. Kowalczyk⁶³.

Takie wytłumaczenie może być bardzo prawdopodobne. Po pierwsze, wyjaśniałoby, dlaczego pojedynczy, wcześnie czytany i oznaczony manikulą *passus* w rękopisie BJ 721 „znalazł zastosowanie” dopiero w najpóźniejszych dopiskach do kroniki (w podobny sposób wykorzystany został przejętek z *De viris illustribus*, poz. 25)⁶⁴. Po drugie, stanowiłoby odpowiedź na pytanie, dlaczego tak niewiele miejsc w omówionych rękopisach zajmują Długoszowe glossy i dlaczego tak wiele znaków mnemotechnicznych jest w kodeksie BJ 444. Odnalezienie konkretnej informacji w takim gąszczu symboli mogłoby stanowić niemałe wyzwanie. Hipoteza kartoteki zdaje się rozwiązywać ten problem – manikuły wskazywałyby miejsca, które należało przepisać (czy Długosz robił to sam, czy zlecał komuś innemu, nie wiadomo⁶⁵), natomiast pojedyncze glosy stanowiły jedynie komentarz do lektury, uwagę na marginesie dla samego siebie. Tłumaczyłoby to fakt wspomnianego już nagromadzenia przejątków z ks. XXIII przy jednoczesnym wykorzystaniu sekwencji z tej księgi w innych redakcjach – właściwe cytaty mogły zostać spisane wcześniej, a znalazły się w *Rocznikach* dopiero w trakcie poprawek w II redakcji.

Po trzecie, hipoteza kartoteki wyjaśniałaby również, dlaczego wplatanie w narrację kroniki cytaty z Petrarki (oraz innych lektur Długosza) tak często podlegają szerokim modyfikacjom i amplifikacjom. Chodzi o liczne przesunięcia wyrazów, zmiany form gramatycznych, uzupełnianie cytatów własnymi treściami czy nawet jednoczesną kompilację dwóch lub więcej przejątków na krótkim odcinku tekstu (poz. 10, zob. rozdz. III/2/a). Wydaje się, że praca na żywym materiale przepisywanego dzieła nie dawałaby Długoszowi czasu na tak gruntownie przemyślaną i udaną stylistycznie kompozycję

⁶¹ W tym miejscu należy zauważyć, że brak stałego dostępu do dzieła nie powstrzymał Długosza przed dokładną jego lekturą – w taki sposób korzystał chociażby z rkps. BN BOZ Cim. 28 (zawierającego m.in. *Kronikę* Galla Anonima i *Rocznik Traski*) z kolekcji rodziny Łaskich, który historyk wypożyczył na jakiś czas, pozostawiając w nim liczne adnotacje; zob. W. Drelicharz, *Miejsce „Excerpta ex fontibus incertis”*, s. 74–78; tenże, *Annalistyka małopolska XIII–XV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*, Kraków 2003, s. 28.

⁶² Zob. P. Dymmel, *Uwagi nad historią tekstu*, s. 469.

⁶³ M. Kowalczyk, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza*, s. 229.

⁶⁴ Większość wykorzystanych przejątków z *De remediis* występuje w tekście III redakcji, która zawiera w sobie również tekst pierwotny tzw. autografu; zob. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu „Annalium”*, s. 35.

⁶⁵ Uważam, że Długoszowe manikuły (a przynajmniej któryś ich wariant, prawdopodobnie ten z grubszym palcem i uproszczonym mankiem) stanowiły wskazówki i oznaczenia dla jego kopistów w okresie, gdy sam historyk miał już znacznie większy dostęp do literatury i dobrze przygotowaną pracownię, której notariusze przepisywali na jego polecenie całe dzieła lub formuły epistolarne; zob. M. Kowalczyk, *Pisarze „Annales” Jana Długosza*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 49, 1999, s. 103–110; M. Koczerska, *Familiares Jana Długosza*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. H. Manikowska i in., Warszawa 2000, s. 75–78.

poszczególnych partii kroniki. Nawet dłuższe odcinki tekstu, przepisywane słowo w słowo z innych dzieł⁶⁶, podlegają w wersji historyka minimalnym przesunięciom i uzupełnieniom o stosowne wykładniki koherencji i kohezji tekstu⁶⁷.

Na koniec należy wyraźnie zaznaczyć, że proponowana hipoteza kartoteki wymaga jeszcze wzmocnienia o materiał dowodowy z wykorzystania innych dzieł przez Długosza.

V. Podsumowanie

Niezaprzeczalny fakt lektury dzieł Petrarcki i wykorzystania przejętków z nich w pracy nad *Rocznikami* dostarcza kolejnego argumentu za humanistycznymi zainteresowaniami Długosza. Lektura ta była systematyczna i służyła historykowi do wybierania takich treści, które mieściły się w obrębie jego preferencji tematycznych (charakterystyka postaci, działania wojenne, ramy narracyjne). Przejętki przyczyniały się także do wzbogacenia stylu kroniki. Wszystko wskazuje również na to, że owa systematyczna lektura mogła prowadzić do powstawania bogatej kartoteki wypisów i ekscerptów z literatury starożytnej, średniowiecznej i humanistycznej, która prawdopodobnie stała się podstawą warsztatu literackiego historyka. Wydaje się więc, że dokładne przebadanie kolejnych dzieł, o których wiadomo już dziś, że jakieś z nich przejętki znajdują się w *Rocznikach*, a może i w innych pismach kronikarza, jest warunkiem *sine qua non* pełnego zrozumienia charakteru jego twórczości i wszelkich ewentualnych rozbiórów krytyczno-literackich kroniki⁶⁸.

Aneks

Lista n-gramów wspólnych dla *Roczników* [dalej: *Ann.*] Długosza i korpusu dzieł Petrarcki

Poniższa lista wyników obejmuje wszystkie wspólne n-gramy dla *Roczników* i pięciu dzieł Petrarcki w następującej, alfabetycznej kolejności:

1. *De remediis utriusque fortunae* [dalej: *De rem.*] (poz. 1–13),
2. *De viris illustribus* [dalej: *De vir.*] (poz. 14–27),
3. *Epistolae familiares* [dalej: *Ep. fam.*] (ks. I–XI: poz. 28–43; ks. XII–XXIV: poz. 44–79),
4. *Epistolae sine nomine* [dalej: *Ep. sine nom.*] (poz. 80–82),
5. *Posteritati* [dalej: *Post.*] (poz. 83–84).

Lokalizacje dzieł Petrarcki odnoszą się do wydań cyfrowych dostępnych we wspomnianych na początku repozytoriach literatury łacińskojęzycznej, zgodnie z układem: księga, rozdział, ustęp. W wypadku *Roczników* układ to: księga, numer strony. W kolumnie „Uwagi” podano najważniejsze informacje dodatkowe o danym n-gramie lub jego przynależność do redakcji *Roczników*. Pogrubieniem zaznaczono poszczególne sekwencje oraz wspólne wyrazy z ich najbliższego otoczenia.

⁶⁶ U. Borkowska, *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza. Kościół i świat poza Kościołem*, Lublin 1983, s. 186, przyp. 10. Autorka nie omawia szczegółowo kwestii wykorzystania *Fortalium fidei* Alfonsa ze Spiny, z którego Długosz zaczerpnął dosłownie treści z dwóch rozdziałów. Zamienia on jednak miejscami niektóre akapity i dodaje od siebie do przeobrażonego tekstu pojedyncze operatory jego kohezji i koherencji, m.in. partykuły, spójniki i zdania podrzędne. Dzięki takim zabiegom przejęty passus uzyskuje spójność i „zamknięty” charakter.

⁶⁷ Pod pojęciem „koherencja” rozumiem spójność syntaktyczną tekstu, czyli międzyzdaniową, pod pojęciem „kohezja” – spójność semantyczną (wewnątrzzdaniową) tekstu. Więcej o środkach i wykładnikach spójności zob. H. Wolanin, *Gramatyka opisowa*, s. 585–608; S. Karolak, *Spójność syntaktyczna*, w: *Encyklopedia językoznawstwa*, s. 547 n.; A. Nagórko, *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2012, s. 125–127.

⁶⁸ Według wstępnych analiz komputerowych lista „nowych” autorów, z których mógł korzystać Długosz, wygląda obiecująco – są na niej m.in. Kurcjusz Rufus, Ambroży z Mediolanu, Jan z Salisburys i inni. Wierzę, że wraz z rozwojem projektu „Długosz 2.0” nasza znajomość literackich źródeł i inspiracji „ojca polskiej historiografii” będzie stale wzrastać.

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
1.	<i>De rem.</i> I 19	His ineptiis hisque difficultatibus ut occurras in tempore, et convivas tumidos et scurras aridos horumque omnium voces et sententias disce contemnerre et sic habeto, nichil loci recto esse iudicio ubi totum voluptati tribuitur, nil virtuti, caducum denique malis artibus partum nomen eamque vulgo que gloria dicitur apud doctos infamiam esse, non gloriam.	Hunc ea strenuitate et animositate preditum annalia perhibent fuisse, ut Pruthenis, Lythwanis ceterisque gentilibus devictis atque domitis et sub iugum coactis censuales illos atque tributarios Polonorum ducibus fecerit, victicia quoque sua arma ultra mare proferens, id sibi nomen eamque famam a propriis et exteris quesierat, ut magnus Mazouic pallatinus a propriis et finitimis vocitaretur.	<i>Ann.</i> VI 226	III redakcja
2.	<i>De rem.</i> I 22	Alii propter seipsos expetuntur; horum studium non turpitudinis nempe sed vanitatis arguitur, unde est ut multiebrum unguentorum odor aut dapium quam florum turpior aut pomorum sit. [...]. Si unquam ethicis applicuisti animum, nosti hec neque te nunc doceo, sed note veritatis ad memoriam retraho, ut huius generis oblectamenta videas vel feda esse vel levia.	[...] propter quod nemo ad illos peregrinus adventavit hospes, nemo pannos, nemo aromata, nemo vina, ceteraque humani generis oblectamenta ad luxum pertinentia, quibus maxime humanus et ferax animus remittitur et relanguescit, intulit sciens hec apud gentem parco et grosso victu assuetam in contemptu magis quam in precio haberi [...].	<i>Ann.</i> I 115	III redakcja
3.	<i>De rem.</i> I 31	Cumque ipse interim podagra vincitus atque immobilis medicorum legibus regeretur, nichilominus tamen ad servorum vectus manibus aut equo altero vix iniectus et suos medicos secum ducens equum egrum suum bis terque quotidie visitabat, illi suspirans atque anxius assidebat, illum leniter manu tractans blando murmure solabatur.	Dum in eius laudibus certatim immorarentur et universa regia blando murmure personaret, tandem Boleslaus rex rupto silencio ait [...].	<i>Ann.</i> II 294	fraza powtarzalna u Petrarki, zob. <i>Africa</i> IV 372; <i>Africa</i> VII 491; <i>De otio religioso</i> II; <i>Ep. fam.</i> XIII 1, 5; <i>Epistolae metricae</i> III 34, 33 I redakcja
4.	<i>De rem.</i> I 37	[...] pisce quodam intermuntio, qui tunc ore anulum excipiens captusque illico menseque eius appositus fuerat, anulum illi suum non sine quodam spectantium stupore restituit.	[...] semita non infecta gradiens, primus et solus, non sine comitum et spectantium stupore et admiratione, ad columpnam eques et prior pervenit et columpnam velut victor et adletha apprehendit.	<i>Ann.</i> I 139	III redakcja
5.	<i>De rem.</i> I 58	[...] quando ab illo omnis hoste virtutis immissi carmifices talem virum abstulerunt mundo, qualem, ut auguror, secula nulla restituent.	Talisque tunc pontifex, defensor, patronus et pater patrie est ablatas Regno Polonico, qualem, ut auguror, secula nulla restituent.	<i>Ann.</i> XIIb 227	rkps BJ 721, k. 53v
6.	<i>De rem.</i> II praef.	Que victoris insolentia ? Qui victi dolor? Que iniuriarum recordatio?	Etenim secundum tam prosperam fortunam atque pugnam ad Grimvald relatum victoris insolentia Wladislaus rex tumidus inflatus quam regi et victori conveniebat respondendum consensit.	<i>Ann.</i> XIa 137	—

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
7.	<i>De rem.</i> II 13	Contingit tandem pro Republica filium abesse, et cum electis viris ad Romanum pontificem proficisci, quo digresso, statim pater, occasione arrepta, novis thalami arculeque clavibus introgressus, thesaurum nulli utile e latebris eruit, seque coniugem et filios familiarumque omnem exquisitissime induit, emit equos ornatissimos, vasa argentea, suppellectilem speciosam , ultimo domum amplam, sed minime cultam, novis auxit edificiis, et picturis insignibus adornavit munivique rebus omnibus, quas liberalis et lauta et abundans vita exigit.	Afferbantur insuper illi a germana sorore Elizabeth, Karoli imperatoris Romanorum et Bohemie regis consortem sortem eius miserante, frequentes pecunie, vasa argentea et varia divesque suppellex , que Kazimirus, imperatrice Elizabeth nequequam prohibente, in milites et curienses erogans, in solitam egestatem recidebat.	<i>Ann.</i> Xa 58	rkps BJ 721, k. 102r I redakcja
8.	<i>De rem.</i> II 33	Necesse est occasione ultionis omittere .	[...] sive quia illud viderant defensoribus vacuum et nolebant occasionem ultionis omittere , sive quia ita inter illum et Wladislaum regem Polonie convenerat.	<i>Ann.</i> XIc 39	–
9.	<i>De rem.</i> II 50	Instante ante mortis hora, vocari prope virum iubet et „ Non est, inquit, amplius ludi tempus : nullus horum puerorum ad te spectat, preter maiorem solum”.	Rursus Keystuthus dux hiis ad se perlatis, Withawdum filium prioribus querelis convenit: „ Non est – inquit – amplius cunctandum, filii! [...]”.	<i>Ann.</i> Xa 95	rkps BJ 721, k. 124v I redakcja
10.	<i>De rem.</i> II 78	Sancta et felix electio, que ad nostros reges utinam pervenisset, neque, malis peiores et peioribus pessimi succedentes, orbem terrarum, tradita per manus nequitia ac superbia, corrumpissent.	Sancta et felix electio, que utinam per omnes regiones et etates continuaretur atque malis peiores et peioribus pessimi succedentes orbem terrarum tradita per manus nequitia ac superbia non corrumpissent.	<i>Ann.</i> XIb 32	rkps BJ 721, k. 141r
11.	<i>De rem.</i> II 90	Vix incommodum invenies, cui non inveniit natura remedium, et sepe unius remedia multa sunt.	Vix pontificem invenies, cui plura contigerunt secunda et adversa.	<i>Ann.</i> XIIb 43	rkps BJ 721, k. 151r
12.	<i>De rem.</i> II 91	Et confestim postea ipsam urbium reginam, graviter agitatam usque ad ruinam turrium ac templorum , aliquotque alias humi stratas; moxque velut perpetuo malorum ordine, Germanie partem illam, que nobilior habetur, totam scilicet Rheni vallem tremuisse atque in ripis Basileam urbem funditus, et octoginta eoque amplius castella, uno simul temporis momento corruisse notum est, horrendum plane negotium, nisi arcem terribilium mors teneret.	Terre motuum, quos alie regiones frequenter usque ad ruinam et internicionem civitatum et vicorum et scissuram Alpium paciuntur, sed et alluvionum, nisi pro raro et quasi prodigioso tempore, prorsus ignara, frumenta cuiuslibet generis in annos plures et tempora absque omni lesione conservans, que apud vicinam et finitimam regionem Pannonicam, si anni unius spacium excesserint, in vermes et muscas evadunt.	<i>Ann.</i> I 72	rkps BJ 721, k. 154r IV redakcja
13.	<i>De rem.</i> II 96	„Dirigite me, inquit, ocius in eam partem, ubi res hostium est, atque omne robur exercitus sui ”; quod cum mesiti ac trepidi fecissent, ille equo stimulis adacto, eo se precipitem dedit, quo spectare alii cecumque oculis prosequi vix audebant, ubi consertissima hostium in acie non forfiter modo, sed horrifice pugnans ruit, ipsis mirantibus et laudantibus qui vincebant.	Dux exercitus Ioannes de Hunyad sabbato ante meridiem videns se omne robur exercitus amisisse, non sine lacrimarum profluvio suos adhuc certantes deserit et fugere cepit.	<i>Ann.</i> XIIb 75	rkps BJ 721, k. 159r

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
14.	<i>De vir: I</i> T. Hostilius 3	Id enim, ut cognato sanguini parceretur , petierat dux albanus neque, quamvis animo ac viribus et vincendi spe erectior, rex Romanus abnuerat.	Nam toties lesi offensisque cum arma teneremus parataque esset et exercitui preda et nobis victoria, malimus tamen omnia omittere, ut Christiano sanguini parceretur nosque sciremur nonnisi invitos contra domesticos fidei ad arma devenire.	<i>Ann. XIb</i> 94	–
15.	<i>De vir: I</i> T. Hostilius 11	Post quam, cum ille gratulabundus Romanis sua signa coniungeret, rex gravibus verbis increpuit gravi itidem nec iniusto tamen puniit supplicio.	Hiis verbis increpuit liberalissime tamen muneratum dimisit, cui et tum et deinceps et a cesare et principibus suis atque universo exercitu maximus pro devicto hoste honos habitus est, in altumque gradum sua crescere ascendereque cepit estimatio.	<i>Ann. V</i> 72	I redakcja
16.	<i>De vir: I</i> Iun. Brutus 5	Quibus rebus cum rex exul, obstructum sibi fraudis iter intelligens, ad apertam vim atque Etruscorum confugisset auxilia, et his fretus magno cum exercitu in Romanos fines intrasset, profectumque obviam Brutum Aruns filius regis consularibus fulgentem insignibus conspexisset, acerrimo dolore preterpente regni memoria excitus atque impulsus, equo calcaribus adacto , ruit in consulem.	Quem Crucifer persecutus infestam et ipse sarissam, equo calcaribus adacto , in Dobeslaum contorquens emittensque vulnus in lumbis equi Dobeslai per tecturam, quam kropyersz vocitamus, non lethale tamen infigans citato cursu, ne a Polonorum militibus occuparetur, suis se viceversa coniunxit.	<i>Ann. XIa</i> 113	–
17.	<i>De vir: I</i> L. Quintus 5	Idem post octogesimum vite annum, cum Spurius Melius profusus largitionibus ad regnum aspiraret, neque consulens quamvis cleri viri et fortes auderent se pro bono publico tantis populi motibus opponere [...].	Plurimis enim sed et ipsi regi suspecta erat huiusmodi invitatio, ne quid gravius Withaudis in regem dolis vel vi aperta consuleret vel ne largitionibus profusis regem et Polonie barones ad consensum inclinaret.	<i>Ann. XIb</i> 291	fraza powtarzalna u Długosza, zob. <i>Ann. IV</i> 194
18.	<i>De vir: I</i> L. Papirius 3	[...] et fecisset, nec legatorum consilio id instantis metu seditionis magnopere dissuadentium et iusiurandum offerentium non expedire reipublice id tunc fieri, nec minis tumultuantium legionum, nec auctoritati senatus, nec precibus patris ac lacrimis, nec tribunitio cessisset auxilio [...].	[...] et velut amens et exacerbatus, plus furori et indignacioni, quam consilio amicorum id sibi magnopere dissuadentium tribuens, hospicium Wladislai episcopi Wladislaviensis et Nicolai Lassoczki decani Cracoviensis, qui pridie ad predictam conventionem venerant, ingressus, illud depredatus est.	<i>Ann. XIIa</i> 203	–
19.	<i>De vir: I</i> Q. Fabius 35	Omnibus hinc illinc in castra reversis, Minutius errorem suum et inanem iactantiam secum volvens , fecit unde preterite temeritatis veniam mereretur.	[...] novam nuptiam in sue crudelitatis et fortitudinis ampliorem iactantiam secum ducebat , patrie precibus et consiliis contemptis et catholicorum defensione neglecta, in Austriam defensoribus vacuum irruit [...].	<i>Ann. XIIc</i> 401	–
20.	<i>De vir: I</i> Q. Fabius 48	Idem, sequentis anni consulibus ad infaustum bellum profecturis , Emilio Paulo, quem sciebat omnis sani consilii capacem, gravi oratione consultuit [...].	[...] a captivis accepto non se unquam, si Ordinis iniquitatem et regis equitatem nosse valuisset, ad infaustum bellum descendisse et pro Ordine contra regem arma tulisse.	<i>Ann. XIa</i> 157	–

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
21.	<i>De vir: I</i> P.C. Scipio Maior IV 67	Contra autem Massimissa, cuius desiderio omnis celeritas tarda erat, Lelium Afris litoribus volitantem et proxima populantem cum exiguo equitatu adit bellique moras increpuit [...].	[...] et cum Polonicus exercitus in levum cornu flexisset, Lithuanicus dextrum tenuit, sed in ea quoque necessitate omnis celeritas tarda videbatur.	<i>Ann. XI</i> a 88	–
22.	<i>De vir: I</i> P.C. Scipio Maior V 19	Ambo tunc absentes erant; nam et Siphax in regno suo et Hasdrubal post contractam affinitatem regiam familiaris socer apud generum versabatur.	Multa tamen castra et regiones Russiae, que avus suus Boleslaus, Polonorum primus rex, in Russia, victo et conficto Iaroslao, quesierat et in eam diem tenuerat, post contractam affinitatem in signum veri federis et sincere affinitatis Iaroslao restituit.	<i>Ann. III</i> 37	III redakcja
23.	<i>De vir: I</i> P.C. Scipio Maior IX 14	[...] preteritorum quoque et instantium commemoratione discriminum pacem laudare et a proposito belli omnibus modis avertere [...].	[...] qui illum et a proposito belli prosequendi revocent et omni persuasione atque consilio Poloniam redire inducant.	<i>Ann. XII</i> a 309	–
24.	<i>De vir: I</i> P.C. Scipio Maior X 39	Quam multa ergo Romanis ducibus impedimenta domestica fuere, quante negotiorum difficultates, que si alienigenis fuissent, hodie illorum nomen obscurum et his ipsis a quibus tantopere celebratur inauditum foret , et tamen Romanos se se forsitan minores, nulli autem gentium secundos magnitudine rerum ac numero sed, dicere audeo, longe primos omnium efficiunt!	[...] temporis diuturnitate et literarum penuria, nullis tunc apud Polonos extantibus scriptoribus nec literis, in perpetuam oblivionem venire, ita ut illorum nomen obscurum prorsus sit et obsoletum [...].	<i>Ann. I</i> 118	III redakcja
25.	<i>De vir: I</i> M.P. Cato 26	Ad hunc maxime modum aucto in dies hostium pavore ac suorum spe, adhortatus suos paucis quidem sed magnificis verbis, noctu ad castra hostium ducit et, quod utrisque mirabile videretur, non a fronte sed a tergo constitit hostilium castrorum.	Nox caliginosa ad exequendum destinata et invasio non a fronte sed a tergo , nullam custodiam illic consistere rati, Cruciferis apcior videbatur .	<i>Ann. XI</i> b 179	–
26.	<i>De vir: I</i> P.C. Scipio 6	Scipio, vigilantissimus ad omnia nilque vel minimum negligendum ratus , Siphacem interea contracte secum et contracte amicitie clam per nuntios admonebat, siqua forte verecundia, siqua memoria tanti amici eousque volubilem animum moveret, ut voluptatibus satiatio iantandem libidine potior fides esset.	[...] illi adiungit et ad vastandum universum Regnum Polonie sub ducatu Vincencii pallatini Poznaniensis, quem largicionibus et promissis presentibus et futuris ad fidem eque prestandam obligat, transmittit, advenisse rarum tempus et nullatenus negligendum ratus , in quo vastacio Regni Polonie et illius queque direpcio posset ipsis impune provenire [...].	<i>Ann. IX</i> 160	III redakcja
27.	<i>De vir: II</i> Hercules 2	Busiridem Egipti regem, inhumane sevitie spoliisque et cede hostium insignem, sceleribus suis pari supplicio affecit et insonitium cruorem hospitum dignissima cruenti hospitis cede pensavit.	[...] in rabiem quandam versi, suorum parentando funeribus, omnes Polonici generis homines, tam senes quam adultos, viros et mulieres, et quod horrendum est, sacerdotes et ministros Dei parvulosque et sugentes ubera miserabiliter perimebant, spoliisque et cedibus huusmodi non contenti, etiam in tecta innocua et in villas circumiacentes [...].	<i>Ann. IX</i> 145	I redakcja

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
28.	<i>Ep. fam.</i> I 8, 8	Sed inter nitendum meminimus, si forte, quia non omnes uno sidere nascimur, tarditati nostre iter ad summa non panditur, decere nos ingenii terminis esse contentos , quos Deus nobis et natura prefixerit; quod nisi fecerimus, nunquam sine mentis anxietate futuri sumus.	Deinde erecti nomine suo et omnium Nowogrodensium orant, ut arma deponat bellum restringat, populari agros illorum desistat, velle se terminis esse contentos astruunt quoscumque illos constituerit, simul et dona magnifica allaturos.	<i>Ann. XIb</i> 245	–
29.	<i>Ep. fam.</i> I 8, 16	Si quem sane tam benigno lumine astra respexerint, ut ipse sibi sine externe opis adminiculo satis sit et per se ipsum magnificos sensus possit exprimere, multum habet quod dono gratie celestis ascribat; caveat insolentiam et cum multa humilitate fruatur muneribus Dei; suum apibus morem linquat.	Cui nature pregnantis dives et fecundus uterus preciarum ingenium contulerat, quem tam benigno lumine astra respexerant, ut sine externe opis adminiculo novum condendo corpus de annalibus Polonorum, Polonorum historie magnificos per se ipsum literarum sensus expresserit, ex literarum studiis decus et ornamenta, mores ingenios et normam recte vivendi comparatum iri advertens disciplinam pro nobilitate, pro patria, pro parente, pro nutrice adoptaverat.	<i>Ann. VI</i> 202	III redakcja
30.	<i>Ep. fam.</i> II 2, 8	Qui, hostili classe inspecta, ubi pugnandi horam advenisse cognovit, numero licet inferior, tamen suos pro tempore magnifice ac breviter adhortatus, manum cum hoste conseruit ; cumque in eo congressu filius illi unicus, florentissimus adolescens, qui paterne navis proram obtinebat, sagitta traectus primus omnium corruisset ac circa iacentem luctus horrendus sublatus esset, occurrit pater et, „Non gemendi” inquit, „sed pugnandi tempus est”; deinde, versus ad filium, postquam in eo nullam vite spem videt, „Tu vero” inquit, „fili, nunquam tam pulcrum habuisses sepulturam, si defunctus esses in patria”.	Ubi deinde fallacem gentem, alia agentem alia simultanem et neque numero se, neque magnitudine parem, optimum factu ratus in tam periculosa necessitate quamlibet belli temptare fortunam, licet itaque numero inferior, suos tamen pro tempore magnifice ac breviter hortatus, manum cum hoste conserere , priusquam ab eo invaderetur, decrevit, monens suos, ut potius animam honeste profunderent, quam miserabilem captivitatem subirent.	<i>Ann. IV</i> 330	III redakcja
31.	<i>Ep. fam.</i> II 2, 23	Nulla usquam de illo spes, preterquam in solo ipsius pectore, restabat; nunquam tamen inde discessit, quominus diebus ac noctibus versaret animosa consilia et omnem laborem obiret imperterritus.	Cui etsi responsales date fuissent, non prius tamen inde discessit, donec audivit Boleslai electionem.	<i>Ann. XIIb</i> 33	–
32.	<i>Ep. fam.</i> II 14, 2	Ego quoque, quamvis desiderio flagrare, non invitum differebam, metuens ne quod ipse michi animo finxeram, extenuarent oculi et magnis semper nominibus inimica presentia .	[...] non iam auribus, sed vultu, fronte et oculis perspecta, maiore admiratione ex conspectu et presencia (magnis nominibus inimica) quam ex fama [...].	<i>Ann. II</i> 230	III redakcja
33.	<i>Ep. fam.</i> III 11, 1	Magna prorsus amoris et mira potentia est, qui tam valide tamque tenaciter , invisibili quidem sed haudquaquam insensibili nexu, minima necit immensis, et quorum nulla paritas, pari regit imperio.	[...] (in cuius colleccione propositum sui animi tam callide tamque tenaciter servavit, ut nemo ex amicis et consiliaris suis ad aperiendum, quid moliretur, illum pellicere potuit) [...].	<i>Ann. XIIc</i> 70	–

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
34.	<i>Ep. fam. V</i> 4, 10	Non telas illa, sed tela; non acus et specula, sed arcus et spicula meditatur; non illam oscula et protervi dentis lasciva vestigia, sed vulnera cicatricesque nobilitant; precipua armorum cura est, animus ferri mortisque contemptor .	Erat enim iam tunc ferox ingenio, membris robustus, frigoris ac caloris iuxta paciens, in inferendo bello non minus quam refellendo avidissimus et vite prodigus mortisque contemptor, in ferrum vulnusque preceps.	<i>Ann. IV</i> 192	II redakcja
35.	<i>Ep. fam. VI</i> 5	Ad Barbatum Sulmonensem, de miserabili et indigna morte regis Andree.	Comperiens Boleslaus Chabri Polonie rex imperatorem illustrissimum Othomem tercium miserabili et indigna morte peremptum esse, cum omni regno suo pluribus diebus, omni leticia interdicta, in atra veste illum luxit et inferias illi apud Gneznensem ecclesiam omni cultu sumptuosas et honorificas persolvit.	<i>Ann. II</i> 242	II redakcja
36.	<i>Ep. fam. VI</i> 8, 6	Fertur erga eundem regem et Dyogenis Cynici contemptus, ad quem, versatili dolio habitantem cum Alexander videndi cupidus venisset, et miratus hominem, quesisset an donari sibi a rege aliquid vellet, „Cetera” inquit, „alias; nunc ut a sole dimoveas peto”.	Quo viso, in Poloniam reversus, per fortissimas intercessiones delicto suo expiato, regi reconciliatus optidum Crasnysthaw in Chelmensi ora donari sibi a rege in eorum, que amiserat, vicissitudinem, egre obtinuit.	<i>Ann. XIIc</i> 399	–
37.	<i>Ep. fam. VIII</i> 1, 27	Id quonam seu animi presagio seu Dei monitu dixeris, incertum; quamvis vaticinari aliqua de natorum eventibus principes solere, testis est divus Vespasianus, qui alterius natorum mortis genus, amborumque prenuntiavit imperium.	Dolebant siquidem quodam animi presagio iam futura ominantes, maximis incommodis ob eius mortem se non tam esse affectos quam afficiendos.	<i>Ann. II</i> 296	II redakcja
38.	<i>Ep. fam. IX</i> 13, 14	Expergiscere, expergiscere, obsecro, et ingenium tuum consopitum excita inclinatumque animum attolle.	Expergiscere, obsecro et fedam hanc labem, que et tue serenitatis et nostras consciencias ledit, meliori consilio dilue.	<i>Ann. XIIb</i> 106	–
39.	<i>Ep. fam. XI</i> 8, 13	Quid autem pace iocundius, quid felicius, quid dulcius?	Quo fructu integritatis eius quid excelisius, quid iocundius, quid felicius, quid venustius excogitari possit non video [...].	<i>Ann. XIb</i> 299	–
40.	<i>Ep. fam. XI</i> 8, 14	Siccine tutum est cum pelago simul et cum hoste certare , hoc est gemina pariter cum morte luctari?	Verum gentes regie, ne simul et cum hoste et cum loco pugnare cogereantur, rectori itinere versus hostes omissio in partem montis decliviorum secedunt.	<i>Ann. XIa</i> 153	–
41.	<i>Ep. fam. XI</i> 8, 30	Atqui multarum hinc miseriarum fluxere primordia, dum indigno et nescio unde prodeunte fastidio nostrarum rerum, in admirationem rapimur externarum, et iampridem consuetudine pestifera Italicam fidem barbarice perfidie posthabebimus.	[...] habens illam et ostentui et despectui, aliarum, ut estimabantur, plurimarum concubinarum consuetudine pestifera a legitima uxore aversus et distractus vel pocius incantacionibus infasciatus.	<i>Ann. IX</i> 219	II redakcja
42.	<i>Ep. fam. XI</i> 16, 3	[...] itaque, patres optimi, quibus huiusce rei cura mandata est , si a vobis, ut spero, hactenus mee proccacitatis excusatio faventibus animis est admissa [...].	Cumque comicionum dies advenisset, et plures tam viri, quam adolescentes in discoloribus equis fortunam experturi advenissent, ad palestres locum per eos, quibus huiusce rei cura mandata erat , deducuntur.	<i>Ann. I</i> 138	III redakcja

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
43.	<i>Ep. fam.</i> XI 16, 11	Id unum queritur, stupendum dictu , an dominator olim populorum omnium populus Romanus eousque restitui debea libertati [...].	Stupendum dictu , sed Supremo Artifici et eterno suorum athletarum Remuneratori facillimum [...].	<i>Ann.</i> III 138	III redakcja
44.	<i>Ep. fam.</i> XII 2, 4	Mutata sunt arma, non hostis, et tibi quoque novo armorum genere est opus; nolo enim extimes minus esse negotii quoniam hostis est blandior; nullum insidiosius bellum est quam ubi blanditiis credulitas oppugnatur .	Duobus tamen diebus super hac re inter illos longa deliberatio habita est, quoniam Ioannes de Oleschnicza palatinus Sandomiriensis scrupulum gravem iniecerat veritus, ne res aliquam caliditatem et dolum sub dulci oblatione contineret, nullum insidiosius ratus malum quam ubi blanditiis credulitas oppugnatur .	<i>Ann.</i> XIIb 137	–
45.	<i>Ep. fam.</i> XII 2, 9	Nullum unquam tempore tam magno conamine consurgendum tibi tamque supra se ipsum attollendus animus fut.	Convenit-ne id honori tuo, qui facinore te et universum genus tuum coinquinas perimmo nullo unquam tempore tam validas undas ad diluendum illud habiturus.	<i>Ann.</i> XIa 108	rkps BJ 444, k. 1r
46.	<i>Ep. fam.</i> XII 3, 4	Duo hec in illius tanti amici literis, alterum michi dictum, alterum ad te presenti calamo, cui hac in re plurimum fidi, perferendum legi; de quo licet in rebus humanis nil difficultius sciam quam consuetudinem radicatum repente convellere , sententiam tamen meam tuo utendam arbitrio paucis accipe.	Quem Kazimirus Polonie rex correccione benigna obiurgans, deinde penarum denunciacione deterrens, non poterat a propositis revocare, nec consuetudinem radicatum aliena rapiendi in viro propriis abundanti evellere .	<i>Ann.</i> IX 292	I redakcja
47.	<i>Ep. fam.</i> XII 16, 17	Idem expedit ambobus; unum colitis regem, unam patriam incolitis, eodem tenditis animis, idem vultis: premia virtutibus, sceleribus adesse supplicia, bonos in precio haberi, pessimum quenque calcari, florere iustitiam, honorem esse viris fortibus, exulare malos mores, honestos autem in vestram urbem undecunquque transferri .	[...] nichil animi remittebat, eundem tenorem in paupere iuxta ac divite demonstrans, virtutibus premia, sceleribus supplicia compensans. Bonos in precio haberi, pessimum quemque calcari, florere iustitiam, honorem esse viris fortibus, exulare malos nobiles et cives et raptu atque iniuria vivere assuetos ⁶⁹ bonos autem atque honestos in suum regnum suique regni urbes undecunquque transferri .	<i>Ann.</i> IX 351	rkps BJ 444, k. 7r I redakcja
48.	<i>Ep. fam.</i> XII 16, 23	Accedet serenarum frontium eo gratior quo diutius intermissa presentia; sepe multum ponderis ad inclinandum animum vultus habet, presentes oculi, viva vox.	Que etsi ad eundem nominata non fuerit, ire tamen, impulsa materno affectu, voluit ad inclinandum animum ducis Casimiri in consensum, quem iam senserat Lithuanorum multiplici persuasione et instantia aversum.	<i>Ann.</i> XIIb 19	–
49.	<i>Ep. fam.</i> XIII 1, 7	Profecto cum suis dotibus cum viri claritate cum filiorum numero et gratia, tum precipue tuis titulis tuaque pietate felix mulier, adeoque felix ut hic vix iam felicior esse posset [...].	Adeoquque felix fausta et famosa et omnibus, qui audierant, grata fuit huicemodi filii nativitas, ut Dei providenciam multipliciter et regis senis fecunditatem attollerent et nuncios regios nativitatem filii denunciantes munificis donis honorarent.	<i>Ann.</i> XIb 207	manikula nieco poniżej, zob. rkps BJ 444, k. 8r

⁶⁹ Kursywą zaznaczono przejętek z Liwiusza, *Ab Urbe condita*, XXVII 12, 5: „octo milia hominum, pars maxima ab Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, *raptu vivere hominum adsueturum*”; zob. Tito Livio, *Ab Urbe condita. Libri XXI–XXX*, wyd. P. Ramondetti, L. Fiore, Torino 2013, s. 1068 (wyd. w formacie epub).

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
50.	<i>Ep. fam.</i> XIII 4, 10	[...] laboriosa virtus que possessores suos quiescere non sinit, laboriosa, inquam, virtus sed gloriosa sed clara et que ut laborem sic amorem admirationemque conciliet.	Unde et ab ipsa forme pulchritudine id nomen nacta erat, cum rutilancia speciei sue singulos quasi hamo in sui amore admirationemque converteret [...].	<i>Ann.</i> I 129	III redakcja
51.	<i>Ep. fam.</i> XIII 5, 17	Ego quidem, me iudice, si epystolam scribens apte versor in humili, bene est; si quis ut ascendam altius hortetur, video gradus quibus assurgendum est et quantalibet ingenii tarditate, niti possum; at si descendere iubeor stans in imo, facultas preripitur obsequendi.	Annus enim vicibus mutare magistratus presidium et officium salutis communis est et quasi quidam reipublice nervus, in qua et principis existimationem, quo obediencies et venerabilis illi pareatur (si mutare potis est, terribilis efficitur, aut contemptibilior redditur, si et mutationis facultas preripitur) videmus evidentissime inclusam [...].	<i>Ann.</i> I 73	rkps BJ 444, k. 10r IV redakcja
52.	<i>Ep. fam.</i> XV 1, 5	Sed ut ad rem pergam, scripsi tibi persepe semperque te – seu occupatio seu tarditas causa est, nam superbiam in pectore tam amico suspicari nequeo – semper, inquam, ad respondendum durum atque difficilem inveni; cum tamen, ut iure meo tecum quasi mecum glorier, regum ac ducum sepe interim literas et scripta meruerim.	Proprio itaque dampnatus atque convictus iudicio ea exequito, que aliis imperasti, excussoque negligencie torpore (fedam enim avaritiam in te suspicari nequeo) tandem aliquando consurge, et tum honestati atque primum saluti tue, tum perditis atque perituri gregis tui miserabili consule calamitati, ne ulcione Divina et humana percellaris, cum verisimile non sit tyrannidem tuam neque Divinitatem neque homines diuturno tempore laturos.	<i>Ann.</i> VI 107	I redakcja
53.	<i>Ep. fam.</i> XVI 6, 6	In hoc igitur vite campo in quem pugnaturi descendimus, nulla fuge spes , nullum quietis diverticulum; totum in presidio celesti et invicti animi virtute repositum est.	Hostis quidem et numero et robore superior est, omnis spes in presidio celesti et virtute reponenda.	<i>Ann.</i> III 113	rkps BJ 444, k. 29v III redakcja
54.	<i>Ep. fam.</i> XVI 6, 17	Eadem etate Philippo Macedonie regi illi, qui cum populo Romano bellum gessit, dolor animi morbum corporis mortemque conflagit.	Cui dolor animi morbum corporis mortemque credebatur conflagit , quem duro et intructabili morbo, ipsa denique rerum temere motarum anxietate confectum matura, ut in tali discrimine mors abstulit.	<i>Ann.</i> XIb 301	rkps BJ 444, k. 30r
55.	<i>Ep. fam.</i> XVI 8, 5	Ego vero ut ex me aliquid accipere in animum inducerent, iterum atque iterum nequicquam institi.	Et quamvis ab insignibus et gravibus viris, itidem a rege ad illum destinatis, ut ex donis ipsis saltem aliqua grata accipere in animum induceret, iterum atque iterum , cum multipliciter vexaretur, aspernatus tamen omnia et petitionis frequentem instantiam et petencium dignitatem, manus suas ab omni incestas servavit munere.	<i>Ann.</i> XIIc 169	rkps BJ 444, k. 31r
56.	<i>Ep. fam.</i> XVII 4, 3	Ubi cum multi ex aulicis convenissent, casu michi princeps legationis in sortem datus, vir prudens et literarum non ignarus, quocum sermo michi pro tempore varius, cuius de te, quem ille probe noverat, prima pars fuit, proxima de statu patrie, mestior ac longior oratio, cuius hec summa fuit.	Adveniunt et tunc Albertus Kosthka et Boezek Puklicza a Gyrzikone Bohemie rege missi et Casimiro Polonie regi legacionem exponunt, cuius hec summa fuit [...].	<i>Ann.</i> XIIb 312	fraza powtarzalna u Petrarki, zob. <i>De vir.</i> , P.C. Scipio IX 18

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
57.	<i>Ep. fam.</i> XVIII 1, 34	Non acceptare imperium forte magnanimi fuerit; de hoc tamen docti viderint; certe sine scelere poterat non recipi, receptum negligi sine scelere non potest.	Vérum Albertus iniussu baronum Hungarie (id enim illis sponderat) acceptare imperium nefas putabat, attento quod Sigismundus Romane rei provisorus, Hungariam frequencius Turcorum direptioni exponerebat.	<i>Ann. XIIa</i> 179	–
58.	<i>Ep. fam.</i> XVIII 16, 2	Cum vero iam bis acie decertatum, iam duo maria geminis cladibus nostris infecta et iam simillimum veri esset irarum flammis largo cruoris imbre lentescere , ab hoc nuper Italarum maximo fidelis, heu sed inefficax, tractator pacis ad te civesque tuos missus, quibus nec dux usquam consultior nec gens ulla tranquillior, quanta presens in consilio cui presides, quanta tecum solus in thalamo verba feci, puto propter vicinitatem adhuc, ut ita dixerim, in auribus tuis sonet.	Qui, cum iam primum ex rumore sonoro et precipiti confectam audisset, dudum credere renuit, ne indolendum sibi vehemens foret, si crederet, asserens ingenis suis abunde providisse, ne pacem Pruthenicam confectum iri et irarum atque bellorum flammis, largo hactenus cruoris mutui imbre productas, lentescere contingeret.	<i>Ann. XIIc</i> 167	rkps BJ 444, k. 47r
59.	<i>Ep. fam.</i> XVIII 16, 13	Nosti expertus quid pax, quid bellum secum ferat ; vidisti faciem utranque fortune; victi fuistis et vicistis, quamvis, ut est mens hominum indomita vincendique precupida, primum forte negaveris.	Optimum – inquit – et salutare videtur mihi, iam dudum quid pax quid bellum ferat experto , quibuscunque iniuriis et dampnis per regem Poloniae quomodolibet irrogatis non appensis, vincendi et ulciscendi voluntate abiecta in pacis devenire tractatum, postquam eciam multociens exercitiis et aciebus in conspectum venientibus et ad congregiendum accinctis pax practicatur et conficitur.	<i>Ann. XIa</i> 76	rkps BJ 444, k. 47v
60.	<i>Ep. fam.</i> XVIII 16, 27	Arripe illam dum se exhibet, ut dicaris Italice pacis auctor nomenque tuum cum multis et magnis rebus tum hac precipue gloriosum mittas ad posteros .	Arripe laborem hunc , ad quem te et ego et virtus professionis tuae invitant, ut non Bohemice solum reductionis, sed et Polonice salutis dicaris auctor nomenque tuum , tum multis et magnis rebus tum hac precipue splendidum et gloriosum , mittas ad posteros , nec viatici tuam caritatem a veniendo retrahat defectus ⁷⁰ .	<i>Ann. XIIb</i> 113	rkps BJ 444, k. 48r
61.	<i>Ep. fam.</i> XIX 2, 1	Sine exemplo annus est et bruma horrida vulgo iam pene in miraculum atque, ut dici solet, in religionem vertitur .	Anni huius hiems calidissima et absque exemplo ab omni horrore pruine aliena adeo, ut frigidissima regio Lithuanica circa Purificationis Sancte Marie Virginis festum olera et flores, de quibus usus communis habebatur, producens, vulgo pene in miraculum atque, ut dici solet, in religionem fuerit .	<i>Ann. XIa</i> 213	rkps BJ 444, k. 48r

⁷⁰ Fragment listu kardynała Zbigniewa Oleśnickiego do Jana Kapistrana z 2 VIII 1451 zob. *The Correspondence of John of Capistrano*, t. 1: *Letters Related to the History of Poland and Silesia (1451–1456)*, red. P. Kras, H. Manikowska, M. Starzyński, A. Zajchowska-Boltromiuk [współpr. M. Koczerska, M.D. Kowalski, M. Mejor, L. Pellegrini, S. Rowell, F. Sedda, tłum. na ang. S. Rowell], Warsaw–Lublin 2018, s. 94.

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
62.	<i>Ep. fam.</i> XIX 3, 19	Sic inter nos ingens disputatio est exorta, sepe me interpellante: „Vide, Cesar, quo progredieris; mecum non equo quidem Marte contendis , cui in hac questione non tu tantum sed sillogismis armatus Crisippus ipse succumberet [...]”.	Prima die, videlicet feria quinta, equo quidem Marte pugnatum est , licet per malum regimen et ordinem Hungarorum exercitus multos nobiles milites amiserit.	<i>Ann.</i> XIIb 74	–
63.	<i>Ep. fam.</i> XIX 9, 12	Atque utinam dux Andreas, qui tunc summe rerum preerat , hodie viveret! Exagitarum eum literis et omnes aculeos incuterem ac tota uterer libertate; bonum enim virum atque integrum sueque reipublice amatissimum michique amicissimum sciebam, doctum preterea et facundum et circumspectum et affabilem et mitem; uno tantum offendebar, quod belli studio ardentior erat quam nature ac suis moribus conveniret.	[...] dux tamen Skirgello frater germanus regius summe rerum preerat et ex castris inferioribus cum Lithwanis Ruthenis imperio suo parentibus magis nocturnis et clandestinis quam diurnis excursionibus hostilem exercitum lacescendo, pluribus hostium cesis aut vulneratis, victor assidue revertebatur in castra.	<i>Ann.</i> Xa 187	rkps BJ 444, k. 51r frazja powtarzalna u Długosza, zob. <i>Ann.</i> Xa 144; <i>Ann.</i> Xa 150
64.	<i>Ep. fam.</i> XIX 9, 12	Atque utinam dux Andreas, qui tunc summe rerum preerat, hodie viveret! Exagitarum eum literis et omnes aculeos incuterem ac tota uterer libertate; bonum enim virum atque integrum sueque reipublice amatissimum michique amicissimum sciebam, doctum preterea et facundum et circumspectum et affabilem et mitem; uno tantum offendebar, quod belli studio ardentior erat quam nature ac suis moribus conveniret .	Ipsi siquidem pugne ordinande studio pro extendenda sui nominis et glorie fama illecti, licet struendarum acierum parum gnari, munus ducale, quod se gessisse clade secuta inficiati sunt, aliis peritis neglectis assumpserant, ad Marcialia opera ardenciores quam nature moribusque eorum et viribus conveniret .	<i>Ann.</i> XIIb 211	rkps BJ 444, k. 51r ⁷¹ I redakcja
65.	<i>Ep. fam.</i> XIX 11, 2	Primum te, amice, in extimatione rerum mearum fallit haud dubie; secundum vero me paulominus fefellisset ut talis michi videri inciperem qualem tu me facis – sic corda legentium in manu habes, sic papirus pro regia, sic calamus tibi pro scepro est – nisi quod, me cogi sentiens, in „ arcem rationis ” evaseram meque ipsum identidem percontabar an vera essent que de me, stilo quamvis artificioso et mellifluo, dicerentur.	Tandem tamen ad racionis arcem confugiens et iustam esse reprehensionem ex optimo quoque animo profectam intelligens, maiori honore Sbigneum episcopum coluit, numisma cudere interdixit, monasteriis ceterisque oppressis et calamitosis et restitutionem bonorum et administrationem iusticie propiciacionemque regiam per operis effectum monstravit.	<i>Ann.</i> XIc 113	rkps BJ 444, k. 52r

⁷¹ Warto zwrócić uwagę, że przejętki podane w poz. 63 i 64, choć pochodzą z tego samego passusu *Epistolae familiares*, są w rękopisie oznaczone dwoma osobnymi manikulami i zostały wplecione w dwa różne miejsca *Roczników*. Jest to kolejny dowód na świadome i przemyślane działania Długosza, który rozmieszcza wybrane frazy stosownie do kontekstu na przestrzeni całego dzieła.

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
66.	<i>Ep. fam.</i> XIX 18, 15	[...] quicquid per squalidos et incultos agros armorum aut signorum volitat , quicquid incendiorum desertis villarum tectis exestuat, quicquid formidinis aut fuge amplas ac nobiles alterius motibus urbes quatit, quicquid denique sanguinis hoc bello ultra citroque fusum fundendumque est , totum e tuorum consiliorum scatebris et fecundi pectoris fonte processerit?	Quidquid enim post eius discessum ultra citroque sanguinis fusum fundendumque est, quicquid telorum hincinde volitat, quicquid irarum serpit [...].	<i>Ann.</i> XIIc 134	rkps BJ 444, k. 55r
67.	<i>Ep. fam.</i> XIX 18, 24	Tu tamen hoc agis, ad hoc niteris, hoc magnificum ducis, quod te more aucupis mulcente aures, credulum vulgus in tendiculas tuas cadat quodque aliquid erummarum novarumque in dies ruinarum titulis tuis accrescat, quibus iam pene nichil accrescere intra miserabilis patrie fines potest, que exterius vastitatem miseram et hostilem tuis attractum, ut sic dicam, manibus exercitum, intus vero lingue tue arietem duraque patitur imperia.	„Videtis – inquam – o proceres, quo nos casu fortuna involvit. Pressuras enim miserabilis patrie aversuri, pro reprehensione nostra, iusta quidem, honesta et necessaria, velut maiestatis violatae rei, ducali decreto supplicii addicti sumus et nisi interea aliquid nobis prospectu fuerit, ad cruciatus varios rapiendi, et qui aliorum pressuras levare contenderamus, pressuras et ipsi opperimur.	<i>Ann.</i> VI 109	fraza powtarzalna u obu autorów, zob. <i>Ep. fam.</i> XVII 3, 15; <i>Ann.</i> III 23 I redakcja
68.	<i>Ep. fam.</i> XX 1, 2	Trepidum utinam ludar augurio ; sed hanc michi spem de se nostra tribuit iuventus: ea indoles, hi mores sunt, is votorum modus, is terminus studiorum.	[...] quadam aut levitate aut malivolencia invidiave calumpniaturi sunt (utinam falso ludar augurio) reor defuturos.	<i>Ann.</i> LD 54	rkps BJ 444, k. 56v III redakcja
69.	<i>Ep. fam.</i> XX 14, 18	Sunt quidam, fateor, otiosi ac tranquilli iuvenes, occupati senes, sicut multos quoque vidimus, quorum castissima fuit adolescentia, libidinosa et lasciviens senectus .	In Venerem quoque more barbarico procliuis, cuius liczet castissima fuerit adolescentia, libidinosa tamen et lasciviens fuit etas provector [...].	<i>Ann.</i> I 172	rkps BJ 444, k. 63v II redakcja
70.	<i>Ep. fam.</i> XXI 3, 1	[...] neque, ut sit, iuvenilis ardor ille Pyerius solitis facibus ingenium accendit, cui iam satis est congesta digerere inque id ipsum factus est segnior ; neque michi meis viribus ferende opis occasio ulla est.	Pater autem pueri in virtutum operatione nichilo factus est segnior , sed pluribus placitis Deo actionibus refulgens hospitalitatem, quam quasi hereditariam a proavis acceperat, summo studio sectabatur.	<i>Ann.</i> I 169	I redakcja
71.	<i>Ep. fam.</i> XXI 11, 2	[...] artificio autem aurifaber inque eo longe eminent; quodque optimum habet hominis natura, mirator amatorque rerum excellentium, auri vero , quod quotidie tractat, opumque fallacium nisi pro necessitate contempitor .	[...] largicione huiusmodi singulos premians et animosa corda in aliora strenuitatis opera inflamans, mirator amatorque rerum excellentium, auri vero opumque fallacium, nisi pro necessitate, contempitor .	<i>Ann.</i> II 267	rkps BJ 444, k. 68r I redakcja
72.	<i>Ep. fam.</i> XXXII 14, 57	[...] utque horum ac similibus fraus iure reprehenditur, sic Atilii Reguli spectata usque ad crudelissimam mortem fides cum omni temporum perennitate laudabitur ; nam ut hostem armis vincere preclarum, quamquam pietate preclarus, sic fallere, nisi bellicis artibus, turpe est.	Spectatam usque ad crudelissimam mortem Bartholomei Buczaczkii et Ioannis Lyaszki ideo retuli fidem et virtutem, ut constancia illorum in omni futuri temporis perennitate singulari laude cum aliorum incitamento non careat.	<i>Ann.</i> XIIb 287	rkps BJ 444, k. 81r

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
73.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 1, 6	O Cesar Auguste, qui reges terre et legationes populorum omnium ad genua procumbentes atque, ut proprie dicam, ipsum orbem terrarum supplicem et affusum ex altissimo solio vidisti, et pace terra marique composita , bellicum Iani templum felicissime conclusisti, utinam viveres!	[...] victores victis et nigre crucis osores cultoribus illius post ementa et sanguinaria bella, viribus copiarum et ingeniiis callidis terra marique gesta, post gravia odia, que annis tredecim sanguis fusus vix explere potuerit, permixti, et pax optima, solida, terra marique composita .	<i>Ann. XIIc</i> 166	–
74.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 2, 11	Nonne vides fluxum temporis et prerapidam etatis fugam? Non sentis quanto studio virtuti primum conscientieque, dehinc glorie tue et posteritatis iudicio vacandum sit? Non cogitas ubi abieris solioque descenderis – quod utique faciendum est – neque tibi reditus ullam spem neque successoris tui virtutem, quod Traiano dixisse fertur anus illa miserabilis, pudori tuo posse consulere?	Expersiscere, precor, aliquando, et nos omnes longa servitute pressos libera, et tanti temporis moram, dum licet, dum potes, velocitate compensa, et omni studio virtuti primum, operationi bone, dehinc glorie tue et posteritatis iudicio per singulos vite passus vacca et animum tuum ab omni cupiditate, obscenitate et pravitate, ne collabatur aut deviet, tempera, ab ulcionum Domino, qui nichil impunitum aut irremuneratum relinquit in te et stirpe tua debitas penas et orbitatem non evasurus.	<i>Ann. VI 107</i>	rkps BJ 444, k. 82v II redakcja
75.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 2, 38	Nonne enim vigilantis sopitoque tibi occurrit Ierusalem vidua inops captiva serva misera , que nullum iam nisi ex te possit ac sperat auxilium?	Non vigilantis enim tibi atque sopito , nocte atque interdiu Polonorum res publica occurrit , cuius cum nitorem, libertatem et amplitudinem procurare debueras, egisti, ut esset vidua inops, serva misera et pene captiva .	<i>Ann. VI 106</i>	rkps BJ 444, k. 84r II redakcja
76.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 12, 2	Nam et qui peccant, faciunt quidem unde sint miseri, sed felicitatem quandam in explenda libidine sitam putant [...].	[...] cum et filii Israel, quamvis mandante Deo et Iudam ducentem dante ad vindicandum uxorem Levite per Gabaonitas in explenda libidine suffocata [...].	<i>Ann. XIIb</i> 261	rkps BJ 444, k. 86v
77.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 12, 24	Quorum tu duobus tantum, primo premeris atque ultimo, quod ego plane tibi auferam mox ut belli fragor bona fide quieverit; primum utinam sic auferre possem; pati enim te diutius non paterer: satis iam tue virtutis experimentum habes [...].	[...] vir Dei Dominicus obsecrante illum fratre Tangredo, viro magne religionis, atque dicente: „Quid agis pater? Casus iste tue virtutis experimentum expectat” – de superna Dominicus certus virtute, defunctum oratione fusa vite pristine incolumem reddidit.	<i>Ann. VI 229</i>	III redakcja
78.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 12, 31	Scripsit Virgilius Mecenati Georgicorum libros, ingeniosum et iocundum opus, quo an agricolam effecerit incertum [...].	[...] ut incertum effecerit , utrum in illo natura gratiam vincat an gracia naturam.	<i>Ann. VI 110</i>	rkps BJ 444, k. 88r I redakcja
79.	<i>Ep. fam.</i> XXIII 12, 32	Cicero, tantus vir, Ciceroni fratri suavem atque artificiosam exhortationem scripsit ; nunquid illius animus ab ea, in quam naturaliter pronus erat, iracundia retraxit aut motus inconditos oratione compevit?	Neque ad tam salubrem, tam suavem tamque artificiosam exhortationem animum suum ab ea, ad quam naturaliter pronus erat, cupiditate retraxit, nec mores suos inconditos compevit et non tam surdis quam inquis ingesta a pontifice excepit auribus.	<i>Ann. VI 107</i>	rkps BJ 444, k. 88r II redakcja

Lp.	Lokalizacja	Petrarka	Długosz	Lokalizacja	Uwagi
80.	<i>Ep. sine nom.</i> II	Quis enim tranquillus hec videat: violatum ius gentium, spreta humanitatis federa in nuntii tui persona?	Indignabundus et nimia ira percitus Wladislaus Polonie rex audivit id facinus, nec immerito, violatum enim ius gentium, spreta germanitatis, et quod omnia superat, humanitatis federa, in nuntii sui querebatur persona.	<i>Ann. XIc</i> 15	–
81.	<i>Ep. sine nom.</i> XIV	Novi expertus ut nulla ibi pietas, nulla caritas, nulla fides, nulla Dei reverentia, nullus timor, nichil sancti, nichil iusti, nichil equi, nichil pensi, nichil denique vel humani.	Requisitis deinde consiliariorum sententiis primores omnes fere propositum ducale detestabantur impiumque astruebant et crudele et ab humanitate alienum fratres de suis sedibus atque sortibus exturbari iuraque gentium et insituta tam Divinarum quam humanarum legum pessundari et confundi, nichil sancti, nichil pensi, nichil iusti inter homines hoc exemplo relinqui.	<i>Ann. V</i> 17	I redakcja
82.	<i>Ep. sine nom.</i> XVII	Quibus ille auditis, libertate mea nichil offensus: „ Graviter ” inquit „et libere et aliorum fortasse auribus importune, meis certe fidentissime et, ut te decuit, verissime locutus es.	„ Graviter – inquit – et libere etsi regis auribus severe, ut retur ipse, et importune, meis certe et aliorum fidetissime et ut Cracoviensem pontificem Stanislaique sanctissimi dignum successorem decuit, verissime loquutus es [...].	<i>Ann. XIc</i> 113	–
83.	<i>Post. 5</i>	Historicis itaque delectatus sum; non minus tamen offensus eorum discordia, secutus in dubio quo me vel veri similitudo rerum vel scribentium traxit autoritas.	Discordia autem scriptorum , plerumque levitate et negligencia offensus, secutus sum in relacionibus et rebus ambigus, quo me vel similitudo rerum vel scribentium auctoritas aut opinio traxit vlgacior.	<i>Ann. LD</i> 63	IV redakcja
84.	<i>Post. 11</i>	Divitiarum contemptor eximius: non quod divitias non optarem, sed labores curasque odetam, opum comites inseparabiles.	[...] magnanimus diviciarum contemptor, quas nemo sapiens concupivit ⁷² et plerique angusti animi sic amant principes, ut eos honoris omnis et officii capiat oblivio.	<i>Ann. II</i> 288	II redakcja

⁷² Kursywą zaznaczono przejętek z Salustiusza, *De coniuratione Catilinae*, 11, 3: „avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit”; C. Sallusti Crispis *Catilina, Iugurtha, Historiarum fragmenta selecta*. *Appendix Sallustiana*, wyd. L.D. Reynolds, Oxonii 1991, s. 11.

New argument in the dispute about Długosz: textual excerpts from Petrarch in the *Annals* of Jan Długosz

Summary: The study shows textual excerpts from the works by Petrarch (1304–1374) (particularly *De remediis utriusque fortunae*, *De viris illustribus*, *Epistolae familiares*, *Epistolae sine nomine* and *Posteritati*) in the *Annals* of Jan Długosz (1415–1480), the most important chronicler of medieval Poland. A computer-assisted comparative analysis, part of the linguistic project “Długosz 2.0”, introduces n-grams – literal quotations – and presents the methodology of drawing them from compared *corpora*. It comprises the idea of the program as well as rules and restrictions of acquiring the study material. Subsequently, the author conducts a quantitative and qualitative analysis of the gathered word-sequences, by which he tries to define when Długosz read Petrarch’s works (at the beginning of his works on the *Annals* or in its final stage), displays the topics he was most interested in (characteristics, military issues and narrative models), and presents how he used excerpts in his chronicle (directly in the narration or as the narrator’s commentaries). The analysis also shows the humanistic nature of the usage of those quotations and how they enrich the style of the *Annals*. Moreover, the study focuses on two medieval manuscripts from Jagiellonian Library in Cracow: MS BJ 444 (with *Epistolae familiares*) and MS BJ 721 (with *De remediis utriusque fortunae*), and investigates their *maniculae* and *glossae*. In his summary, the author proposes new arguments on the “catalogue hypothesis” (excerpts from a single text in different redactions of the chronicle, a number of mnemonic signs and the multidimensional development of quotations), which could answer the question of how Długosz worked with his literary sources? Finally, the author lists every commune textual excerpt (more than eighty word-sequences in total) as the material for further studies.

Nota o autorze: Zdzisław Koczarski, mgr, pracownik i doktorant w grantie „Długosz 2.0” Pracowni Łaciny Średniowiecznej Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, gdzie przygotowuje rozprawę doktorską poświęconą partykułom modalnym w *Rocznikach* Jana Długosza.

Author: Zdzisław Koczarski, M.A., employee and postgraduate in the grant “Długosz 2.0” at the Department of Medieval Latin of the Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences in Cracow, works on PhD thesis on modal particles in Jan Długosz’ *Annals*.

Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków
e-mail: zdzislaw.koczarski@ijp.pan.pl

Bibliografia

Źródła

Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, ks. I–XII, Varsaviae–Cracoviae 1964–2005
Petrarka F., *De remediis utriusque fortunae*, *De viris illustribus*, *Epistolae familiares* z cyfrowego repozytorium Corpus Corporum, <<http://www.mlat.uzh.ch/MLS/>>; *Epistolae sine nomine*, *Posteritati* z cyfrowego repozytorium Interbooks, <<http://www.interbooks.eu//poesia/trecento/francescopetrarca.html>>

Opracowania

Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, t. 2, 3, 5, red. M. Kowalczyk i in., Wratislaviae 1982–1993
Contieri N., *La fortuna del Petrarca in Polonia nei secoli XIV e XV*, „Annali dell’Istituto Universitario Orientale. Sezione Slava”, 4, 1961, s. 139–166
Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza, cz. 2: Referaty i komunikaty wygłoszone na międzynarodowej sesji w Krakowie w dniach 23 i 24 października 1980 r., red. S. Gawęda, Warszawa–Kraków 1985
Domański J., *Scholastyka i początki humanizmu w myśli polskiej XV wieku*, Warszawa 2011
Kowalczyk M., *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza z marginaliami Jana Długosza*, „Eos”, 58, 1969/1970, nr 2, s. 219–230

- Kowalczyk M., *Z badań nad życiem i biblioteką Mikołaja Kozłowskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 22, 1972, s. 19–28
- Madyda W., *Wzory klasyczne w „Historii Polski” Długosza*, „Eos”, 49, 1957/1958, nr 2, s. 177–201
- Mann N., *The Manuscripts of Petrarch’s „De remediis”. A Checklist*, „Italia Medioevale e Umanistica”, 14, 1971, s. 57–90
- Olszaniec W., *Jan Długosz lettore del „De mulieribus claris”*, w: *Boccaccio e la nuova ars narrandi*, red. W. Olszaniec, P. Salwa, Warszawa 2015, s. 137–149
- Petrarch. A Critical Guide to Complete Works*, red. V. Kirkham, A. Maggi, Chicago 2009
- Rajfura H., *Jana Długosza list dedykacyjny do „Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich”*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 62, 2018, s. 111–138
- Rajfura H., *Warsztat pisarski Jana Długosza w świetle „Żywotu św. Stanisława”*, St. Źródł., 56, 2018, s. 33–75
- Rogalanka A., *Przedmowa Długosza do „Dziejów Polski”*, Roczn. Hist., 19, 1950, s. 68–98
- Schnayder J., *Salustiuszowe echa w „Historii Polski” Długosza*, „Eos”, 46, 1952, nr 2, s. 141–160
- Semkowicz-Zarembina W., *Elementy humanistyczne redakcji „Annalium” Jana Długosza*, w: *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik, Warszawa 1961, s. 244–251
- Semkowicz-Zarembina W., *Powstanie i dzieje autografu „Annalium” Jana Długosza*, Kraków 1953
- Sinko T., *De Dlugosii praefatione „Historiae Polonorum”*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, red. H. Barycz, J. Hulewicz, Warszawa 1949, s. 105–145
- Zarębski I., *Humanistyczna lektura Długosza: Antonio Panormita Beccadelli (w sporze o Długosza argument nowy)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 17, 1965, s. 5–21
- Zarębski I., *Długosz a Poggio Bracciolini (w sporze o Długosza argument)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Historia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie”, 14, 1962, s. 29–44
- Zarębski I., *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce: Grzegorz z Sanoka – Boccaccio – Długosz*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 2, 1957, s. 5–52